

تحلیل محتوای کتاب‌های دوره ابتدایی از لحاظ آموزش ارزش‌های اخلاقی، اجتماعی و

دینی

محمود بحرانی^۱

۱. استادیار پژوهشکده علوم اجتماعی دانشگاه شیراز

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی محتوای دروس آموزش رسمی دوره دبستان از لحاظ چگونگی پرداختن به مفاهیم اجتماعی، دینی، و اخلاقی صورت گرفته است. در این پژوهش که به شیوه تحلیل محتوا و با رویکرد تلفیقی (کمی و کیفی) انجام شده است، ضمن بررسی متن هر کتاب و شناسایی و شمردن عبارات هدف، اقدام به مقوله بندی آنها در چارچوب‌های انتزاعی شده است. نمونه مورد مطالعه مجموعه کتاب‌های آموزشی دوره دبستان شامل ۴۱ جلد کتاب درسی بوده است. از این تحلیل ۱۵۰ مقوله فرعی استخراج شد که در ۱۸ مقوله فراگیر خلاصه و جمع بندی شدند. با احتساب یک عبارت به عنوان واحد تحلیل، و نادیده گرفتن پیام‌های خارج از فهم کودکان دبستانی، مانند پیام‌های ترجمه نشده عربی یا قرآنی، در نهایت ۱۹۵۷۱ عبارت به عنوان مفاهیم دارای پیام‌های قابل درک برای کودکان استخراج گردید. از این تعداد ۶۸/۶ درصد دارای محتوای دینی، ۱۹/۷ درصد با محتوای اخلاقیات فردی، اجتماعی و نیکوکاری و ادب و احترام، ۸/۴ درصد دیگر پیام‌های مربوط به مسائل و آداب اجتماعی یا جمعیت و جامعه، و ۳/۲ درصد دارای محتوای ملی بوده‌اند. حجم عمده مطالب استخراج شده مربوط به کتاب‌های آموزش قرآن (۳۴/۶) و هدیه‌های آسمانی (۲۷/۶) است که مطالب آنها عموماً دینی و در کتاب‌های آموزش قرآن به روخوانی قرآن اختصاص دارد. در مرتبه بعد کتاب‌های فارسی و اجتماعی قرار دارند. حدود ۶۶ درصد پیام‌ها در متن اصلی و باقی در مطالب حاشیه‌ای آمده‌اند. همچنین ۷۹/۳ درصد مطالب نوشتاری و ۲۰/۷ درصد تصویری می‌باشند. میزان به کارگیری مقوله‌های هدف به تناسب پایه‌های تحصیلی از اول تا پنجم افزایش می‌یابد و در سال ششم اندکی کاهش دارد. در کتاب‌های پایه ششم دبستان به کارگیری مطالب اجتماعی، اخلاقی و ملی بیش از پایه‌های دیگر مورد توجه قرار گرفته است. همچنین بررسی روند آموزش مفاهیم یاد شده، سیر تحول پرورشی و رشدی هدفمندی در طی پایه‌های تحصیلی را نشان نمی‌دهد.

کلید واژه‌ها: مفاهیم دینی، اخلاقی، اجتماعی، تحلیل محتوا، کتب درسی، آموزش دبستانی.

مقدمه

در مقدمه برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران که در تاریخ ۱۳۹۱/۶/۲۸ به تصویب نهایی وزارت آموزش و پرورش رسیده است به تربیت نسلی دانش‌پژوه، مسئولیت‌پذیر و برخوردار از صفات بارز و گوناگون ستوده در حوزه اخلاق و اجتماعی اشاره شده است (بر گرفته از سایت وزارت آموزش و پرورش). این مجموعه اهداف را می‌توان در برگزیده وظایف نهاد آموزش و پرورش از بعد پرورشی قلمداد نمود. اکنون سوال این است که این اهداف چگونه برنامه‌ریزی شده و در کجا باید تحقق پیدا کنند. نهاد آموزش و پرورش در جوامع امروزی وظایف مهم سوادآموزی، علم‌آموزی و تربیت اخلاقی، اجتماعی و حرفه‌ای نسل‌های نوپا را بر عهده دارد که علاوه بر تأمین آینده جامعه از لحاظ نیروهای متخصص و کارآمد، همچنین شهروندانی مسئولیت‌شناس و با اخلاق نیکو برای جامعه تربیت کند. همانگونه که از اسم این نهاد بر می‌آید دو رکن اساسی وظایف آن آموزش و پرورش هستند. اما همواره این پرسش مطرح بوده و هست که آیا این وظایف به طور متوازی مورد توجه قرار می‌گیرند یا اینکه بعد تربیت به نفع آموزش مورد غفلت قرار گرفته است. یارمحمدیان و همکاران (۱۳۹۱) با تمرکز بر معطوف شدن توجه به تربیت معنوی در سالیان اخیر، معتقدند درحالی که آموزش و پرورش نقشی تعیین کننده در این باره دارد اما توجه شایسته‌ای به تربیت معنوی ننموده است.

یکی از راه‌هایی که به کمک آن می‌توان میزان توجه نهاد آموزش و پرورش به وظایف خود را بررسی کرد توجه به محتوای مواد آموزش رسمی است. در کشورهایمانند ایران که دارای نظام آموزشی متمرکز بوده و تقریباً تمام عوامل آموزشی بر اساس محتوای آن تعیین و اجرا می‌شوند، بررسی و تحلیل کتاب‌های درسی به خاطر اهمیت زیادی که در تعیین محتوا و خط مشی آموزش دارند، می‌تواند راهگشای حل بسیاری از مشکلات جاری آموزشی باشد. روش تحلیل محتوا برای دانشمندان علوم اجتماعی و انسانی فرصت‌های گوناگونی را جهت استفاده منظم از فراگیرترین شکل مدارک مربوط به امور انسانی-یعنی محتوای ارتباطات- فراهم می‌آورد. دامنه وسیع این فرصت‌ها هنگامی آشکارتر خواهد شد که تنوع مواردی که روش تحلیل محتوا در آن مفید واقع شده است را مرور می‌کنیم (هولستی، ۱۳۷۳، ترجمه سالارزاده امیری: ۵).

محتوا به عنوان عنصر اصلی و هسته مرکزی برنامه‌های تعلیم و تربیت همواره مورد توجه فلاسفه، علما و مربیان تعلیم و تربیت و نظریه‌پردازان آموزشی بوده است. چنانکه افلاطون نخستین سؤالی که در خصوص برنامه درسی مطرح می‌سازد مسئله محتوا می‌باشد: "چه چیز؟" و این دلالت بر اهمیتی دارد که افلاطون برای محتوا و تقدم آن در برنامه درسی قائل است. هر اندازه هم که اهداف تعلیم و تربیت عالی بوده و دقیق هم مشخص شده باشند، بدون داشتن محتوایی خوب و مناسب امکان تحقق این اهداف وجود نخواهد داشت (میرلوحی، ۱۳۷۰). بدیهی است که در برنامه‌ریزی و پیگیری اهداف برنامه‌های آموزشی باید هدف‌های بلندمدت طرح شوند تا کودکان یا دانش‌آموزان با گذر از دوره‌های آموزشی متناسب با آن به سرمنزل مقصود برسند. ما همواره نیازمند ارزیابی پیشرفت‌ها در این زمینه هستیم. دریک ارزیابی جامع از روند تحقق اهداف آموزشی و پرورشی باید دوره‌های تحصیلی ابتدائی، متوسطه اول (زاهنمایی) و متوسطه دوم بطور فراگیر مورد مطالعه قرار گیرند. دوره‌های تحصیلی مختلف با وجود اهداف گوناگون و مواد درسی متفاوت، باید در مجموع یک خط‌سیر تربیتی یکپارچه و هماهنگ را پی بگیرند تا در نهایت محصول آن فردی تربیت یافته و برخوردار از مهارت‌های لازم برای قبول مسئولیت‌های فردی و اجتماعی باشد. ارزیابی تحقق اهداف آموزشی و پرورشی راه‌های گوناگونی دارد. برخی اهداف تربیتی مانند پذیرش مسئولیت‌های شهروندی در دوران تحصیل قابل ارزیابی نیست، اما با بررسی تحلیل محتوای متون آموزشی می‌توان از میزان هدف قرار گرفتن آنها در برنامه‌های آموزشی اطلاع حاصل نمود (اسپادک، ۱۳۸۰: ۳۹۱). به نظر می‌رسد این کار باید در سطح کلی و نه تنها برای یک دوره تحصیلی مطالعه شود، بلکه با گستراندن آن به دوره‌های مختلف، چگونگی خط‌سیر آن را از ابتدائی تا دبیرستان و حتی دانشگاه دنبال کرد و بررسی نمود. در قدم اول این تحقیق وضعیت محتوای تربیتی را در دوره ابتدائی مورد پرسش و کنکاش قرار می‌دهد.

سابقه تحقیقات تحلیل محتوا به عنوان فنی پژوهشی به ابتدای قرن بیستم بر می گردد (هولستی، ۱۳۷۳، ۳۶)، اما رونق آن در دهه های اخیر بیشتر شده است. اخیراً شیوه تحلیل محتوای کیفی نیز به روش شناسی تحقیقات تحلیل محتوا افزوده شده است که به نظر می رسد اولین بار روان شناس آلمانی میرینگ به کار برده است (۲۰۱۰)، به نقل از دریسکو و ماسکی، ۲۰۱۵، ص. ۶. میرینگ (۲۰۱۰) آن را یک مجموعه از روش ها برای تحلیل منظم انواع متن تعریف می کند که نه تنها محتوای آشکار بلکه همچنین ایده های اصلی و مرکزی که در متن یافت می شود را به عنوان اساس محتوا نشانه می رود. تقریباً ۷۵ درصد از کل بررسی های تجربی در زمینه تحلیل محتوا در سه رشته علمی جامعه شناسی و انسان شناسی (۲۷/۷ درصد)، ارتباطات عمومی (۲۵/۹ درصد) و علوم سیاسی (۲۱/۵ درصد) انجام شده است.

اغلب تحلیل های محتوایی در تعلیم و تربیت به منظور جوابگویی به سؤالاتی صورت گرفته است که مستقیماً به تحلیل مواد درسی مربوط است. این تحلیل ها عموماً به طبقه بندی ها یا جدول بندی های ساده اطلاعات خاصی توجه داشته اند. احتمالاً جامع ترین تحقیقی که در ایران در باره تحلیل محتوای کتب درسی ابتدائی به عمل آمده، تحقیق نیک چهره محسنی در سال ۱۳۵۳ است که در کتاب روش های تحقیق در علوم اجتماعی (ساروخانی، ۱۳۷۷) نقل شده است. وی ۲۴ جلد کتاب های فارسی، علوم، ریاضی، اجتماعی، دینی و هنر پایه های اول تا پنجم را واکاوی نمود و محتوای هر کتاب را به دو گروه مقولات ارزشی و اطلاعاتی تقسیم کرد و زیر تقسیم های دیگری برای این دو گروه منظور نمود. بر این اساس، بالغ بر ۱۴۷۰۵ مفهوم ارزشی در ابعاد ذوق هنری (۵/۱٪)، ارزش های اخلاقی، عاطفی فردی و گروهی (۴۶٪)، تعقل شناخت و دانایی (۲۵/۸٪)، بعد کار، زحمت، تولید و مفاهیم مادی و اقتصادی (۱۹/۲٪)، و نیز ۱۸۸۸ مورد در مقوله اطلاعاتی ثبت گردید.

بحرانی (۱۳۸۲) کتاب های دوره ابتدائی مربوط به سال تحصیلی ۱۳۸۱-۱۳۸۲ از لحاظ به کارگیری و آموزش مفاهیم دینی و اخلاقی مورد تحلیل قرار داد. از این مطالعه در مجموع ۷۱۴۵ پیام پیرامون آموزش های دینی و اخلاقی ثبت گردید که ۴۳/۸ درصد آنها از کتاب های آموزش قرآن، ۳۳/۱ درصد از کتاب های تعلیمات دینی، ۱۴/۵ درصد از کتاب های فارسی و ۷/۹ درصد از کتاب های تعلیمات اجتماعی استخراج شدند. نتایج تحقیق یاد شده همچنین نشان داد که با وجود حجم قابل توجه مطالب دینی و اخلاقی، اما سیر آموزشی منظم و منسجمی در متن آنها از یک پایه تحصیلی به پایه دیگر مشاهده نمی شود و بر لزوم هدفمند کردن سیر تحولی آنها تأکید شده است.

در همین راستا فرامرزی و عابدینی (۱۳۹۳) با استفاده از روش تحلیل محتوا به بررسی میزان توجه کتاب های درسی دوره ابتدایی به دینورزی و مهارت های دینی بین فردی پرداختند. آنان ضمن مطالعه ۳۵ جلد در ۸ عنوان کلیه کتاب های درسی دوره ابتدایی که در سال ۱۳۸۹ تألیف شده بود، که تأکید کتاب های درسی دوره ابتدایی در وهله اول بر پرورش روحیه دینداری، آشنایی دانش آموزان با اصول و فروع دین بوده و پرورش مهارت های بین فردی دینی از اولویت دوم و کمتری برخوردار است. شم شیری و شاه سنی (۱۳۹۲) نیز با تحلیل محتوای کتاب های دین و زندگی دوره دبیرستان بر اساس میزان توجه به مولفه های وحدت اسلامی، وضعیت محتوای درسی را از این لحاظ ناکافی دانسته و بر لزوم افزایش توجه به این مقوله تأکید دارند.

در یک مطالعه مقایسه ای، بارمحمدیان و همکاران (۱۳۹۱) کشورهای استرالیا، ژاپن و ترکیه را از لحاظ ویژگی های اصلی رویکردهای تربیت معنوی در ارتباط با مولفه های هدف، محتوا و روش های تدریس مورد مطالعه و بررسی قرار دادند. نتایج بدست آمده حاکی از وجود شباهت ها و تفاوت های شایان توجهی بین اهداف، محتوا و روش های تدریس در این کشورها بود. شباهت ها بیشتر در اهداف و گاهی در محتوا، اما تفاوت ها بیشتر در روش های تدریس وجود داشت.

حاجی زاده و آتشک (۱۳۹۴) محتوای یکی از کتاب‌های آموزشی دوره ابتدایی با عنوان "آموزش مهارت‌هایی برای زندگی" را از نظر تعدادی از اساتید برنامه‌ریزی درسی دانشگاه‌های تهران مورد مطالعه قرار دادند. این تحلیل نکاتی را از نظر دستیابی به اهداف آموزشی مورد نظر و کاهش یا افزایش بعضی مطالب محتوایی حاصل و گوشزد نموده است.

بعضی مطالعات تحلیل محتوا نیز از زوایای دیگری مانند بازنمایی نقش‌های جنسیتی (عابدینی بلترک، لیاقت‌دار و منصوری، ۱۳۹۳)، یا آموزش مهارت‌های اجتماعی (قاسمی و مجیدی پرست، ۱۳۹۳)، تربیت شهروندی (جمالی، طالب‌زاده و ابوالقاسمی، ۱۳۹۲؛ محمودی، ۱۳۹۰)، رفتارهای مدنی (مکی علمداری و جلالی‌پور، ۱۳۹۰)، مؤلفه‌های اجتماعی شدن (افراه، ۱۳۹۲)، آموزش فلسفه (مرعشی، هاشمی و مقیمی، ۱۳۹۱) و یا از لحاظ مفاهیم و مضامین مطرح در رویکردهای جدید برنامه‌های درسی از جمله جهانی شدن (حکیم‌زاده، کیامنش و عطاران، ۱۳۸۶) کتاب‌های درسی را تحلیل کرده‌اند.

پژوهشگران دیگر موضوعاتی مانند مشخص کردن سطح خوانایی متن است (آرامبراستر و آندرسون، ترجمه‌ی، فردانش، ۱۳۷۲؛ شکاری و نجاریان، ۱۳۹۱)، سلامت (ایزدی صمد، عابدینی بلترک میمنت، منصوری سیروس، ۱۳۹۰)، مسائل زیست محیطی (قضاوی، لیاقت‌دار، عابدی و اسماعیلی، ۱۳۸۹)، فرهنگ کار (سبحانی‌نژاد و همایی، ۱۳۸۴) و تطبیق هدف‌های جزئی و اصلی (نوریان، ۱۳۸۶) را در کتاب‌های درسی مورد بررسی قرار داده‌اند.

تحلیل محتوای کتب درسی در کشورهای دیگر با هدف‌های متفاوتی دنبال شده است. در کشورهای غربی سیستم آموزشی متمرکز نیست و تعیین محتوای آموزشی به مدارس واگذار می‌شود (فونگ ۲۰۰۶، به نقل از وینگ، ۲۰۱۰). در نظام آموزشی کشور چین نیز مانند ایران نظام متمرکز حکمفرماست (وینگ، ۲۰۱۰) که به نظام آموزشی ایران بیشتر شبیه است با این تفاوت که در هر سال دو ترم تحصیلی با کتاب‌های جداگانه تدریس می‌شود. بررسی وینگ (۲۰۱۰) از محتوای کتب درسی مقطع ابتدایی چاپ مؤسسه شانگهای به موضوع جامعه‌پذیری کودکان اختصاص داشت و در این راستا ارزش‌های مورد تأکید در این کتاب‌ها در بخش‌های مختلف فرهنگی، داستان‌های باستانی چین و خارجی، انقلاب چین، قهرمانان ملی، حفظ محیط زیست و غیره به صورت تحلیل محتوا را در دو برهه زمانی قبل و بعد از دهه ۱۹۹۰ بررسی و مقایسه نمود. طبق نتیجه‌گیری به عمل آمده، این بررسی حاکی از تحولات محتوایی در کتب درسی به سمت افزایش داستان‌های خارجی و گرایش به شرایط در حال گذار جامعه چین را نشان می‌دهد. همچنین آموزش‌های سیاسی و ایدئولوژیکی در درس‌ها از عناوین آشکار به سوی عنوان‌های ضمنی سوق یافته‌اند.

مطالعه آنزای و ماتسوزاوا (۲۰۱۴) روی کتاب‌های اخلاق در مدارس پایه اول تا ششم ابتدایی ژاپن نشان داد محتویات آموزش اخلاقی بر چهار حوزه متمرکز است: در مورد خود (فردیت)، در مورد روابط (تعامل با دیگران)، در مورد طبیعت و چیزهای متعالی (عظمت و شگفتی طبیعت) و در مورد گروه و جامعه (قوانین و وظیفه‌شناسی). این محققان در مطالعه خود با حساسیت نسبت به آموزش‌های اخلاقی ناسیونالیستی گذشته که اثرات منفی آن در جنگ جهانی دوم بروز کرد، دریافتند که آموزش اخلاقی جاری در راستای ارزش‌های اخلاقی جهانی است، ضمن اینکه از پیشینه فرهنگی مذاهب رایج در آن کشور برخوردار است.

پیشینه تحقیقات تحلیل محتوا در ایران نشان می‌دهد مطالعات پیرامون تحلیل محتوای کتب آموزشی بیشتر بطور موردی روی عناوین درسی خاص یا موضوعات خاص صورت گرفته است. اما تاکنون مطالعه جامعی از چگونگی توجه به بعد پرورشی در

حوزه وظایف نهاد آموزش و پرورش به عمل نیامده است. در این پژوهش با احساس این نیاز، بررسی فراگیر تمام کتاب‌های دوره آموزش ابتدائی به عنوان یک دوره پایه آموزش اجباری هدف قرار گرفته است تا میزان و چگونگی اهتمام محتوای کتب درسی به موضوع تربیت و پرورش اخلاقی و اجتماعی را آشکار سازد.

در راستای اهداف پژوهش سوال‌های اصلی این تحقیق به صورت زیر قابل خواهد بود:

۱. میزان توجه به آموزش‌های اخلاقی، دینی و اجتماعی در کتاب‌های مختلف آموزش ابتدائی چگونه است؟
۲. مهم‌ترین مقوله‌های آموزش اخلاقی، دینی و اجتماعی مورد آموزش کدام است؟
۳. روند تحول آموزش مفاهیم یاد شده در طی پایه‌های مختلف تحصیلی مقطع ابتدائی چه سیری را طی می‌کند؟

روش تحقیق

پژوهش حاضر به شیوه تحلیل محتوا صورت گرفته است و اطلاعات مورد بررسی در آن از نوع اسنادی هستند. پژوهش حاضر بطور عمده با اتکا به شیوه تحلیل محتوای کمی صورت گرفته، هر چند در نهایت تحلیل و تفسیرهای کیفی نیز به کار رفته است. اصطلاح تحلیل محتوای کیفی از نظر میرینگ (۲۰۱۰، به نقل از دریسکو و ماسکی، ۲۰۱۵، ص. ۶) یک مجموعه از روش‌ها برای تحلیل منظم انواع متن است که نه تنها محتوای آشکار بلکه همچنین ایده‌های اصلی و مرکزی که در متن یافت می‌شود را به عنوان محتوای اساسی نشانه می‌رود. چنانکه الو و کینگاس (۲۰۰۷: ص. ۱۰۷، به نقل از تبریزی، ۱۳۹۳) نیز بیان نموده‌اند، مسیر حرکت در تحلیل محتوای کیفی عمدتاً از متن به سمت بیرون کشیدن مقولات و سپس ایجاد مدل‌ها و نقشه‌های مفهومی است. از این‌رو، کاربرد بیشتر منطق استقرا در آن، پذیرفته شده است. پژوهش حاضر نیز فراتر از شمارش پیام‌های آشکار، مقوله‌بندی آنها را در چارچوب ایده‌های زیربنایی هدف قرار داده است. معروفی و یوسف‌زده (۱۳۸۸) با اشاره به نقش تحلیل کمی در تحلیل کیفی، می‌افزایند وقتی که از تحلیل محتوای کیفی سخن به میان می‌آید، هدف آن است که از تحلیل کمی برای تفسیر کیفی داده استفاده شود. آنان موارد استفاده از تحلیل کمی برای تفسیر کیفی محتوا را شامل قرار دادن مواد در قالب یک مدل ارتباطی، تعیین قواعد تحلیل، تعیین مقوله‌ها، و نیز معیاری برای روایی و پایایی می‌دانند (ص. ۶۸).

واحد تحلیل: منظور از واحد تحلیل این است که "محتوای هر کدام از شکل‌های ارتباط که قرار است تحلیل شود، باید به واحدهایی برای اندازه‌گیری تقلیل یابد" (دانیل رایف، به نقل از محمدی‌مهر، ۱۳۸۷، ص. ۸۰). طبق نظر هولستی علاوه بر تعریف مقوله‌هایی که اطلاعات محتوا بر اساس آن طبقه‌بندی می‌شود، تحلیل‌گر باید واحدهای رمزگذاری را تعیین کند. نخستین گزینش با واحد ثبت آغاز می‌شود؛ بخش خاصی از محتوا که با قرار گرفتن در مقول ای معین مشخص می‌شود (هولستی، ۱۳۷۳، ترجمه سالارزاده امیری، ص. ۱۸۲). از واحد تحلیل در منابع دیگر با عنوان واحد شمارش، واحد ثبت و پیام قابل تشخیص نیز نام برده می‌شود (محمدی‌مهر، ۱۳۸۷). طبق توضیحات بالا واحد تحلیل در این پژوهش شامل هرگونه پیام مرتبط با موضوع تحلیل مانند کلمه، عبارت، شکل و نقشه می‌باشد که استخراج و ثبت شده است. صفحات کتاب‌های درسی مورد تحلیل به عنوان واحدهای زمینه به شمار می‌روند که واحدهای تحلیل از درون آنها برگرفته شده‌اند.

پایایی و روایی پژوهش: اعتبار مترادف با روایی است. "اعتبار معمولاً اندازه‌های تعریف می‌شود که ابزار مورد نظر آن چیزی را اندازه‌گیری کند که قصد اندازه‌گیری‌اش را داریم. ... اعتبار محتوا، که گاهی اوقات از آن به عنوان اعتبار صوری نیز یاد می‌شود، غالباً تکیه‌گاه روش تحلیل محتوا بوده است. اگر هدف پژوهش توصیف محض باشد، معمولاً اعتبار محتوا کافی است. اعتبار محتوا معمولاً از طریق قضاوت آگاهانه پژوهشگر به دست می‌آید" (هولستی، ۱۳۷۳، صص. ۲۲۱-۲۲۰، ترجمه، سالارزاده‌امیری). بر این اساس در مبحث روایی، برای کاهش تأثیر برداشته‌های ذهنی کدگذاران در هنگام طبقه‌بندی و ارزیابی در شیوه تحلیل محتوا راه‌حل در تکرار طبقه‌بندی اولیه و ارزشیابی شده برای اطمینان از مطابقت زیاد است. به این منظور در پژوهش حاضر با بررسی‌ها اولیه و بازبینی بخشی از فرایند انجام کدگذاری برای افزایش دقت در طبقه‌بندی مقولات تلاش گردید تا اطمینان لازم از اعتبار محتوای مورد بررسی فراهم گردد. همچنین در شیوه تحلیل محتوا ضریب قابلیت اعتماد (پایایی) به دو عامل بستگی دارد: الف) روشنی تعاریف عملیاتی مقوله‌های پژوهش و جامع و مانع بودن آنها. ب) دقت و مهارت کدگذاران در کار کدگذاری داده‌ها (ضیغمی و همکاران، ۱۳۸۷). پایایی و اعتبار تحلیل‌ها در این روش وابسته به تعریف دقیق مقوله‌های هدف است که واکاوی می‌شوند. بر این اساس در پژوهش حاضر ابتدا مقوله‌های مورد بررسی مشخص و مرزبندی شدند و سپس ضمن جمع‌آوری اطلاعات، مقوله‌های فرعی مشخص و در دسته‌بندی معرف آنها سازمان‌دهی و مورد شمارش قرار گرفتند. مقوله‌ها در اینجا با توجه به اهداف تربیتی مندرج در کتاب‌های فلسفه آموزش و پرورش (مانند آموزگار، ۱۳۷۹: ۶۸) تعیین و تعریف شدند تا تردیدهای تحلیل‌گر در تصمیم‌گیری به حداقل برسد و تکرارپذیری نتایج آن با بالاترین درجه عینیت امکان‌پذیر گردد. علاوه بر این ضمن آموزش و تمرین مقدماتی از دقت کار تحلیل‌گران اطمینان به عمل می‌آمد، و در نهایت ضریب توافق بین کدگذاران برای ده درصد از مقوله‌ها محاسبه شد که میزان ۶۳ درصد بود. گذشته از این، بازبینی کدگذاری‌های به عمل آمده به عنوان مهمترین ابزار افزایش اطمینان در دقت مقوله‌بندی به کار رفته است.

۱. **اسناد مورد بررسی:** جنبه تربیتی در نظام آموزشی ایران از طریق محتوای کتاب‌هایی مانند کتاب فارسی، تعلیمات دینی و اجتماعی روی کودکان اجرا می‌شود. اسناد مورد تحلیل و بررسی در این پژوهش که جامعه آماری تحقیق را تشکیل می‌دهند شامل کلیه کتاب‌های آموزشی دوره ابتدایی است که بطور رسمی در مدارس کشور در حال تدریس است. دلیل محدود نمودن این تحلیل به کتاب‌های دوره ابتدایی، علاوه بر محدودیت‌های عملی، بخشی نیز بخاطر اهمیت این مقطع سنی است که به سنین تربیت‌پذیری معروف است و میزان تأثیرپذیری کودکان از محیط آموزشی بطور قابل ملاحظه‌ای بالاست. دستیابی به اطلاعات هر چه کامل‌تر در باره محتوای تربیتی دوره ابتدایی، نمونه مورد بررسی در این پژوهش تمام جامعه آماری، شامل ۴۱ عنوان کتاب درسی از ۶ پایه آموزشی دوره ابتدایی منتشر شده در سال تحصیلی ۹۵-۱۳۹۴ را در بر گرفته است (جدول ۱). به عبارت دیگر جامعه آماری تحقیق و نمونه مورد مطالعه یکسان است.

جدول ۱ حجم صفحات کتاب‌های مورد تحلیل به تفکیک متن درسی و پایه تحصیلی

پایه	فارسی خوانداری	فارسی نوشتاری	اجتماعی	دینی (هدیه‌های آسمانی)	قرآن	علوم	ریاضی	تفکر و پژوهش	کار و فن	جمع
۱	۱۱۵	۱۳۷	-	-	۹۴	۱۰۱	۱۷۴	-	-	۶۲۱
۲	۱۱۷	۱۰۳	-	۹۵	۱۰۷	۱۰۱	۱۴۵	-	-	۶۶۸
۳	۱۲۶	۸۸	۷۶	۱۱۱	۱۳۹	۱۱۲	۱۵۱	-	-	۸۰۳
۴	۱۵۱	۱۰۴	۱۱۳	۱۱۸	۱۰۲	۱۰۶	۱۵۴	-	-	۸۴۸
۵	۱۴۰	۹۲	۱۰۱	۱۱۹	۱۰۴	۹۸	۱۴۰	-	-	۷۹۴
۶	۱۰۵	۹۶	۱۲۴	۷۱	۹۷	۹۵	۱۴۱	۴۹	۹۲	۸۷۰
جمع	۷۵۴	۶۲۰	۴۱۴	۵۱۴	۶۴۳	۶۱۳	۹۰۵	۴۹	۹۲	۴۶۰۴

شیوه اجرا: به منظور عینیت هر چه بیشتر، برای هر کتاب جدولی شامل ستون به این شرح تدوین گردید: شماره‌ی صفحه‌ای که مطالب از آن برگرفته شده؛ شکل پیام (تصویری یا نوشتاری)؛ جایگاه پیام (متن یا حاشیه)؛ مقوله پیام (دینی، اخلاقی، اجتماعی، ادبی یا ترکیبی از آنها)؛ طول پیام (تعداد عبارت، بند، یا صفحه)؛ نوع پیام (مستقیم یا غیر مستقیم)؛ و مضمون پیام که بیان روشنی از محتوای پیام بود. بعد از جمع‌آوری و ثبت مطالب در این جدول که در مجموع حدود ۶۰ صفحه (کاغذ A4) را تشکیل می‌داد، اقدام به خلاصه و جمع‌بندی مقولات اصلی و فرعی محتوای مطالب گردید. به این ترتیب که ابتدا افزون بر ۱۵۰ مقوله فرعی در ابعاد مختلف دینی، اجتماعی، اخلاقی، ادبی شناسایی شد و مطالب مربوط به هر بخش شمارش و در جدول جدید ثبت گردید. سپس به منظور رسیدن به مقوله‌های اصلی‌تر جهت تدوین گزارش، مقوله‌های یاد شده در ۱۷ عنوان خلاصه و جمع‌بندی گردید، شامل: دینی، دینی- ملی، دینی- اجتماعی، دینی- اخلاقی، دینی- ادبی، دینی- اخلاقی- ادبی، اخلاقی- ملی، اخلاقی- اجتماعی، دینی- ادبی، دینی- ملی، دینی- ملی- اخلاقی، اجتماعی، دینی- بهداشتی، ادبی- اجتماعی، اجتماعی- ملی، ادبی، اجتماعی- تاریخی، و اخلاقی- ادبی. نمونه‌هایی از مطالب هر بخش به شرح جدول ۲ است:

جدول ۲ تعاریف موضوعی پیام‌ها

تعریف	نوع پیام
پیام دارای محتوای مرتبط با خداشناسی، دستورات دینی، پیامبران و امامان یا هرگونه نمادهای دینی مانند روحانیت و مراسم یا مکان‌های مذهبی باشد (نمونه‌ها: قرآن، آیات و سوره‌ها، مسجد، نماز، روحانیت، امامزاده، مراسم)	دینی
در پیام اهداف اجتماعی و جامعه‌پذیری و مفاهیم مرتبط با آنها نهفته باشد. نهادها، گروه‌ها و تعاملات اجتماعی و آنچه که به زندگی به شکل اجتماع هویت می‌بخشد (نمونه‌ها: حکومت، قوانین، خانواده، اجتماع، مشاغل و خدمات اجتماعی، نوروز دیدو بازدید. تولد، شناسنامه).	اجتماعی
پیام‌های حاوی صفات خوب اخلاقی مثل مهربانی، گذشت، راستگویی، آموزه‌های صرفاً اخلاقی خارج از قالب‌های دینی (نمونه‌ها: درستکاری، خودبینی، روباه و کلاغ (خودنمایی - فریبکاری)، امام مهربان، نظم در امور)	اخلاقی
پیام‌های با محتوای صرفاً ملی (نمونه‌ها: نوروز، هخامنش، آریوبرزن، تخت‌جمشید)	ملی
هر گونه مطالبی که پیرامون ترویج اخلاق خوب، نועدوستی، محبت، رعایت حقوق دیگران، احترام متقابل، گذشت، فداکاری و نشان دهنده رفتارها و خصلت‌های مثبت انسانی و نکوهش رفتار و خصلت‌های ناپسند و غیرانسانی باشد (نمونه‌ها: سلام، احوال‌پرسی، هدیه، محبت، از خودگذشتگی).	اخلاقی/ادبی
نمادهای مربوط به جمهوری اسلامی ایران و پیام‌های دارای دو جنبه ملی و دینی (نمونه‌ها: پرچم، آرم یا پول جمهوری اسلامی، انقلاب اسلامی ایران، رزمندگان و شهدای انقلاب، تصویر امام، میهن اسلامی، سوره فتح)	دینی-ملی
پیام‌های حاوی مطالب اخلاقی و اجتماعی بر گرفته از زمینه‌های اعتقادی (نمونه‌ها: یک حدیث پیرامون نکوهش مسخره کردن دیگران، همکاری، نیکی به والدین و سالمندان، اسراف نکردن، مراسم عید غدیر)	دینی-اجتماعی-اخلاقی
مطالب مربوط به رواج اخلاق نیک در خدمت‌رسانی به هموعان و همکاری و همدردی با دیگران (نمونه‌ها: جبار باغچه بان مؤسس مدرسه ناشنوایان و اندیشه خدمت به مردم، کاجستان)	اخلاقی - اجتماعی
پیام‌های با محتوای دینی و ملی همراه با ظرافت‌های ادبی یا در قالب شعر (نمونه‌ها: آرم آ و پ: تعلیم و تربیت عبادت است، شعر مردم این آب و خاک ... ای ایران سرای امید...)	دینی ادبی ملی
ترکیبی از دو مقوله اجتماعی و ملی (نمونه‌ها: آرش کمانگیر، میهن خویش کنیم آباد، راه پیمایی، دفاع از میهن)	اجتماعی - ملی
مطالب مرتبط با تاریخ و سرگذشت اجتماعی مردم (نمونه‌ها: سلسه‌های پادشاهی در ایران)	اجتماعی-تاریخی
بکارگیری ظرافت‌های ادبی در آموزه‌های اخلاقی فارغ از مبانی اعتقادی (نمونه‌ها: دیدن خوبی‌ها (داستان حضرت عیسی، کتاب، شعر ای مادر... عمل به علم، داستان‌های شاهنامه یا مولوی)	اخلاقی - ادبی
آموزه‌های دینی پیرامون مسائل اجتماعی و ارتباط افراد (نمونه‌ها: نماز جماعت، مسجد، دوستی و ارتباط دوستانه، پوشش بدن دختران - محرم و نا محرم، پیام قرآنی پرهیز از تفرقه، کشورهای مسلمان همسایه)	دینی-اجتماعی
آموزه‌های اخلاقی در چارچوب داستان‌ها یا موضوعات دینی (نمونه‌ها: نتیجه کارزشت و زیبا/ دنیا و آخرت، پرهیز از گناه و کار زشت، امانتداری، شکرگزاری، داستان ذکرها، حضرت عیسی، دعا و نیایش)	دینی-اخلاقی
بکارگیری ظرافت‌های ادبی در آموزه‌های دینی (نمونه‌ها: فضل و نعمت‌های خدا، زیبایی‌های آفرینش، نیایش)	دینی-ادبی
آموزه‌های بهداشتی در قالب‌های دینی (نمونه‌ها: شکرانه سلامت، اسلام و تندرستی)	دینی-بهداشتی

برای همسان سازی واحد تحلیل در این پژوهش، همه پیام‌های استخراج شده به شکل عبارت معادل سازی شدند. در این کار با بررسی کلی مطالب کتاب‌های دوره ابتدائی، هر ۴ واژه معادل ۱ عبارت، و هر بند معادل ۵ عبارت، هر صفحه متن معمولی معادل ۳ بند و هر صفحه شعر معادل ۲ بند در نظر گرفته شد. هر تصویر نیز معادل یک پیام یا عبارت منظور گردید.

یافته‌ها

جدول ۳ فراوانی مطالب استخراج شده شامل، عبارات، عبارات شعری، تصویرها و بندها (پاراگراف) پیرامون موضوع آموزش‌های اجتماعی، دینی و اخلاقی از مجموع ۴۱ کتاب درسی دوره ابتدائی را نشان می‌دهد. همانگونه که در این جدول مشاهده می‌شود، عمده مطالب ثبت شده به شکل عبارات استخراج شده از متن می‌باشند، این مطالب شامل ۴۰۳۶ عبارت می‌شود.

بخش قابل توجهی نیز تصاویر کتاب‌های درسی بوده‌اند که مطالب اجتماعی، دینی، و اخلاقی از آنها برداشت می‌شود. این بخش ۱۹۰۲ تصویر را در بر می‌گیرد. همچنین ۱۱۴۸ صفحه مطالب نیز به شکل صفحه کلی ثبت شده‌اند مانند داستان‌ها یا مطالبی که محتوای آن در چند صفحه ادامه یافته است. علاوه بر این ۱۱۹ بند مطالب کلی، ۳۶ صفحه شعر و ۸۵ عبارت شعری و ۵۱ بیت شعر پراکنده و نیز ۳۴ واژه منفرد را نیز این تحلیل شامل می‌شود.

جدول ۳ فراوانی مطالب ثبت شده از لحاظ شکل پیام

تعداد	نوع مطالب
۴۰۳۶	مجموع عبارات
۱۱۹	مجموع بندها
۸۵	مجموع عبارات شعری
۱۱۴۸	مجموع صفحات
۳۶	مجموع صفحات شعری
۵۱	مجموع شعرها
۱۹۰۲	مجموع تصویرها
۳۴	مجموع واژه‌ها

همانگونه که در بخش روش تحقیق توضیح داده شده با همسان سازی مطالب استخراج شده، در مجموع ۲۳۸۴۳ عبارت (پیام) به عنوان مطالب دینی، اخلاقی و اجتماعی تشخیص داده شدند. ۸۲/۵ درصد از این پیام‌ها به صورت پیام مستقیم و آشکار، و ۱۷/۵ درصد بصورت ضمنی و غیرمستقیم بیان شده‌اند. اینها از جنبه شکل پیام شامل پیام‌های نوشتاری با فراوانی ۷۹/۳ درصد و پیام‌های تصویری با فراوانی ۲۰/۷ درصد می‌شوند.

جایگاه پیام: پیام‌ها و مطالب استخراج شده از لحاظ جایگاه در دو بخش شامل متن و حاشیه تقسیم‌بندی شدند. مطالبی که خارج از ساختار متن و در حاشیه برخی صفحات یا در صفحات مقدماتی، یا پشت و روی جلد و جدا از مطالب اصلی متن قرار داشتند به عنوان مطالب حاشیه‌ای دسته‌بندی شدند. بر این اساس در مجموع ۶۵/۷ درصد از مطالب (پیام‌های) استخراج شده از متن و ۳۴/۳ درصد باقیمانده از مطالب حاشیه‌ای بودند.

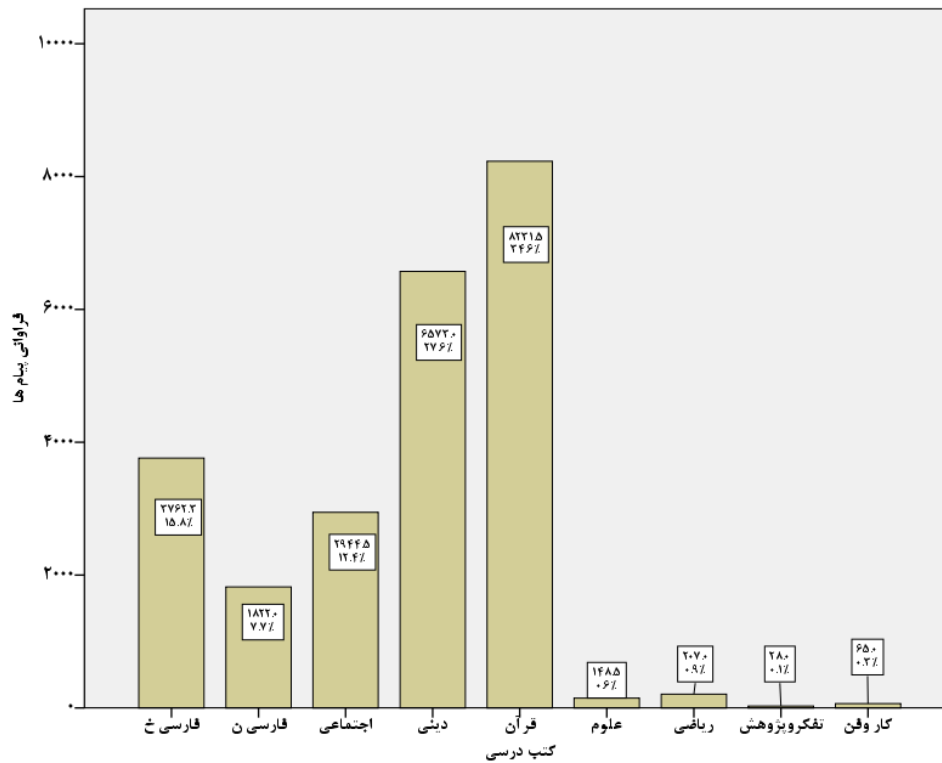
چگونگی توزیع فراوانی مطالب گوناگون در متون مختلف درسی

فراوانی پیام‌های دینی، اجتماعی و اخلاقی به تفکیک کتاب‌های درسی مختلف در شکل ۱ نشان داده شده است. از مجموع ۲۳۸۴۳ پیام استخراج شده، بیشترین فراوانی مطالب مربوط به کتاب‌های آموزش قرآن است که در مجموع ۳۴/۵ درصد از مطالب را در بر می‌گیرد. در مرتبه دوم کتاب‌های هدیه آسمانی (دینی) قرار دارند که ۲۷/۵ درصد فراوانی مطالب استخراج را به خود اختصاص داده‌اند. به این ترتیب کتاب‌های قرآن و دینی روی هم ۶۲ درصد از مطالب را شامل می‌شوند. با توجه به محتوای کتاب آموزش قرآن، بخش زیادی از مطالب آن به روخوانی و یادگیری قرائت قرآن اختصاص دارد و پیام آشکاری که تغییر نگرشی در ذهن کودک ایجاد کند را نمی‌توان از آنها انتظار داشت، هر چند بخش‌هایی از مطالب نیز دارای ترجمه فارسی و یا همراه با توضیح و تعبیر و تفسیر یا داستان‌هایی است که دارای اثرات تغییر نگرش و جهت‌دهی ذهنی برای مخاطب می‌باشد. پس از آن، کتاب‌های فارسی خوانداری با فراوانی ۱۵/۸ و کتاب‌های اجتماعی با فراوانی ۱۳/۹ درصد هستند. سپس کتاب‌های فارسی نوشتاری قرار دارد که ۷/۷ درصد فراوانی پیام‌ها را در بر می‌گیرند. در مراتب بعدی کتاب‌های ریاضی و علوم به ترتیب با

۱/۱ و ۰/۶ درصد و در آخر دو کتاب پایه ششم، شامل کتاب تفکر و پژوهش با ۰/۳ درصد و کتاب کار و فن با ۰/۱ درصد فراوانی مطالب استخراج شده قرار دارند.

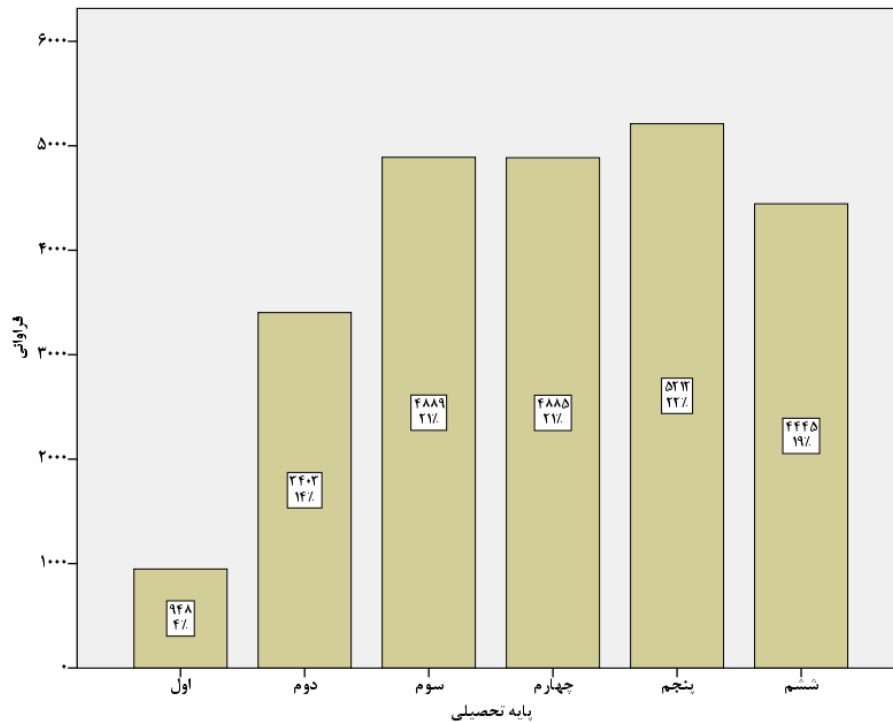
شکل ۱ فراوانی مطالب استخراج شده را به تفکیک نوع کتاب‌های درسی به نمایش گذاشته است.

شکل ۱ فراوانی مطالب استخراج شده به تفکیک نوع کتاب درسی

پایه تحصیلی

شکل ۲ به مقایسه فراوانی نسبی پیام‌ها و مطالب استخراج شده از کتاب‌های درسی پایه‌های مختلف تحصیلی دوره دبستان می‌پردازد. این نمودار مشاهده می‌شود که بیشترین حجم مطالب دینی، اخلاقی و اجتماعی استخراج شده از کتاب‌های پایه پنجم با فراوانی ۵۲۷۲ پیام است و بعد از آن به ترتیب کتاب‌های پایه سوم، چهارم، ششم، دوم و سپس اول قرار دارند. این نمودار نشانگر افزایش تدریجی میزان آموزه‌های اجتماعی، اخلاقی و دینی از پایه اول تا پنجم دبستان است. اما در پایه ششم شاهد کاهش اندکی در این پیام‌ها هستیم. کتاب‌های پایه پنجم دبستان با ۲۲/۱ درصد از کل مطالب استخراج شده، بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند. در مرتبه بعد کتاب‌های پایه سوم و چهارم با ۲۰/۵ درصد فراوانی، و پایه ششم با ۱۸/۶ درصد فراوانی قرار دارند. در این میان فراوانی پیام‌های دینی، اخلاقی و اجتماعی در کتاب‌های پایه اول و دوم به ترتیب با میزان ۴/۰ و ۱۴/۳ درصد از همه کمتر بوده است. شایان ذکر است که بررسی آماری تفاوت این فراوانی‌ها با استفاده از آزمون مجذور خی (chi-square) $(\chi^2 = 158.8, df = 5, P < 0.001)$ نشان داد بین فراوانی مطالب استخراج شده از کتب پایه‌های مختلف درسی تفاوت معناداری وجود دارد.

شکل ۲ فراوانی مطالب استخراج شده به تفکیک پایه‌های تحصیلی مختلف

در جدول ۴ حجم نسبی مطالب استخراج شده از پایه‌ها و کتاب‌های درسی مختلف به تفکیک پایه و کتاب آمده که بر اساس تبدیل واحد شمارش مطالب استخراج شده به صفحه صورت گرفته است. در مقابل هر ردیف مربوط به یک پایه درسی، حجم کل صفحات کتاب درسی و حجم مطالب استخراج شده از آن کتاب قابل مشاهده است. در ستون آخر و ردیف آخر جدول نیز درصد نسبی مطالب استخراج شده به کل درج شده است. چنانکه در ستون آخر این جدول دیده می‌شود بیشترین حجم مطالب استخراج شده پیرامون آموزش‌های دینی، اجتماعی و اخلاقی مربوط به پایه درسی پنجم است که ۴۴/۵ درصد از کل کتاب‌های این پایه را تشکیل می‌دهند. در مجموع حدود یک سوم (۳۴/۵ درصد) از حجم مطالب درسی به مفاهیم دینی، اخلاقی و اجتماعی اختصاص دارد.

جدول ۵ فراوانی مقوله‌های مختلف پیام‌های استخراج شده از کتاب‌های درسی دوره دبستان را به تفکیک پایه تحصیلی نشان می‌دهد. ۳۹/۴ درصد از کل پیام‌ها صرفاً دینی هستند و بخش دیگری از پیام‌ها با محتوای دینی همراه با آموزه‌های اخلاقی و اجتماعی هستند که مجموع فراوانی آنها به ۲۹/۶ درصد کل مطالب استخراج شده می‌رسد. میزان وفور سایر مطالب اخلاقی و اجتماعی که شامل مطالب صرفاً اجتماعی، یا اخلاقی و ملی هستند در متون درسی نزدیک به یک سوم کل پیام‌های استخراج شده را تشکیل می‌دهند. اطلاعات بیشتر در باره چگونگی توزیع مطالب استخراج شده در سطح پایه‌های مختلف تحصیلی در جدول ۵ قابل مشاهده است و در راستای اطلاعات شکل ۲ حاکی از افزایش تدریجی تا پایه پنجم و کاهش در پایه ششم است.

جدول ۴ مقایسه حجم نسبی مطالب استخراج شده پیرامون آموزش‌های دینی، اجتماعی و اخلاقی به حجم کل *

پایه	مورد مقایسه	فارسی خوانداری	فارسی نوشتاری	اجتماعی	هدیه ای آسمانی	قرآن	علوم	ریاضی	تفکر و پژوهش	کار و فن	جمع	درصد نسبی
۱	کل ص	۱۱۵	۱۳۷	-	-	۹۴	۱۰۱	۱۷۴	-	-	۶۲۱	۹/۸
	حجم مطالب	۱۷	۱۵	-	-	۲۶	۱	۲	-	-	۶۱	
۲	کل ص	۱۱۷	۱۰۳	-	۹۵	۱۰۷	۱۰۱	۱۴۵	-	-	۶۶۸	۳۱/۳
	حجم مطالب	۱۸	۱۹	-	۸۵	۸۱	۳	۳	-	-	۲۰۹	
۳	کل ص	۱۲۶	۸۸	۷۶	۱۱۱	۱۳۹	۱۱۲	۱۵۱	-	-	۸۰۳	۴۰/۶
	حجم مطالب	۴۴	۵	۵۰	۹۰	۱۳۲	۲	۳	-	-	۳۲۶	
۴	کل ص	۱۵۱	۱۰۴	۱۱۳	۱۱۸	۱۰۲	۱۰۶	۱۵۴	-	-	۸۴۸	۴۱/۱
	حجم مطالب	۲۲	۵۹	۳۴	۱۱۴	۱۱۴	۱	۴	-	-	۳۴۸	
۵	کل ص	۱۴۰	۹۲	۱۰۱	۱۱۹	۱۰۴	۹۸	۱۴۰	-	-	۷۹۴	۴۴/۵
	حجم مطالب	۷۵	۱۶	۶۲	۹۴	۱۰۱	۱	۴	-	-	۳۵۳	
۶	کل ص	۱۰۵	۹۶	۱۲۴	۷۱	۹۷	۹۵	۱۴۱	۴۹	۹۲	۸۷۰	۳۳/۵
	حجم مطالب	۷۵	۷	۵۰	۵۵	۹۵	۲	۱	۲	۴	۲۹۱	
جمع	کل ص	۷۵۴	۶۲۰	۴۱۴	۵۱۴	۶۴۲	۶۱۳	۹۰۵	۴۹	۹۲	۴۶۰۴	۳۴/۵
	حجم مطالب	۲۵۱	۱۲۱	۱۹۶	۴۳۸	۵۴۹	۱۰	۱۸	۲	۴	۱۵۸۹	
	درصد نسبی	۳۳/۳	۱۹/۵	۴۷/۳	۸۵/۲	۸۵/۴	۱/۶	۲	۲/۹	۴/۷	۳۴/۵	

• مبنای محاسبه حجم برعکس شیوه همسان‌سازی مطالب تحلیل محتوا بوده است: ۱۵ عبارت = ۱ صفحه

جدول ۵ فراوانی مطالب استخراج شده به تفکیک پایه تحصیلی

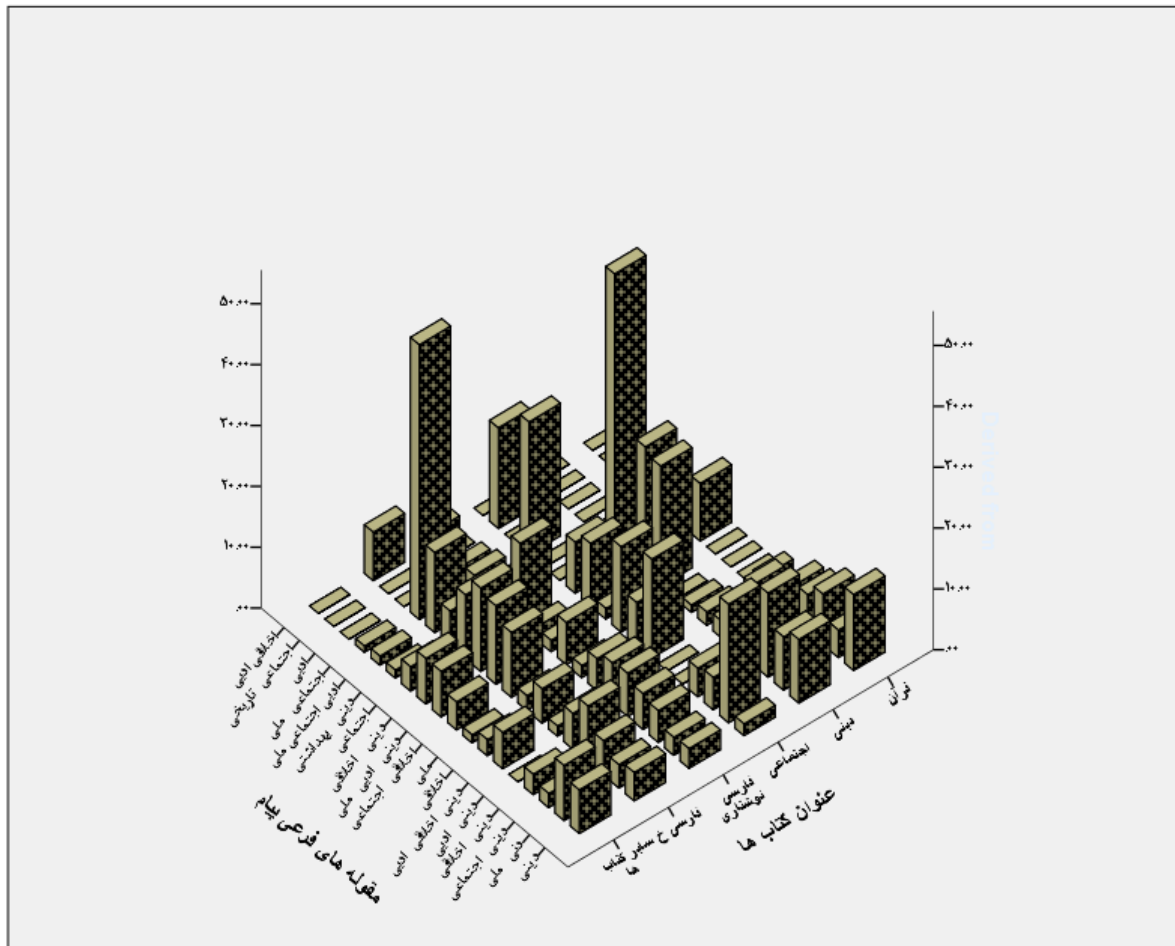
جمع کل	پایه						مقوله پیام
	ششم	پنجم	چهارم	سوم	دوم	اول	
۹۳۹۴	۱۲۲۱	۱۸۵۶	۲۰۸۹	۲۳۳۷	۱۴۶۳	۴۲۸	تعداد
۳۹٪۴	٪۱۳	۱۹٪۸	۲۲٪۲	۲۴٪۹	۱۵٪۶	۴٪۶	درصد
۱۲۴۴	۶۳۴	۲۵۲	۱۳۵	۸۵	۵۰	۸۸	تعداد
۵٪۳	۵۰٪۱	۲۰٪۲	۱۱٪۰	۷٪۰	۴٪۰	۷٪۱	درصد
۱۲۰۷	۱۱۰	۸۲	۲۶۰	۳۶۶	۳۶۵	۲۴	تعداد
۵٪۱	۹٪۱	۶٪۸	۲۱٪۵	۳۰٪۳	۳۰٪۲	٪۲	درصد
۵۴۷۹	۱۱۱۷	۸۰۵	۱۳۴۵	۱۱۰۰	۸۸۷	۲۲۵	تعداد
٪۲۳	۲۰٪۴	۱۶٪۷	۲۴٪۵	۲۰٪۱	۱۶٪۲	۴٪۱	درصد
۲۲۰	۴۳	۴۰	۷۵	۴۲	۲۰	۰	تعداد
۰٪۹	۱۹٪۲	٪۱۹	۴۳٪۱	۱۹٪۱	۹٪۱	۰٪۰	درصد
۵۶	۰	۰	۳۴	۵	۱۷	۰	تعداد
٪۰۲	۰٪۰	۰٪۰	۶۰٪۷	۸٪۹	۳۰٪۴	۰٪۰	درصد
۸۳۳	۲۲۳	۱۶۰	۲۱۶	۲۶	۱۰۷	۱۰۱	تعداد
۳٪۵	۲۶٪۸	۱۹٪۲	۲۵٪۹	۳٪۱	۱۲٪۸	۱۲٪۱	درصد
۹۸	۵۳	۱۲	۶	۰	۱۶	۱۱	تعداد
۰٪۴	۵۴٪۱	۱۲٪۲	۶٪۱	۰٪۰	۱۶٪۳	۱۱٪۲	درصد
۱۱۱۴	۹۲	۱۵۰	۷۱	۳۷۹	۳۸۷	۳۵	تعداد
۴٪۷	۸٪۳	۱۳٪۵	۶٪۴	٪۳۴	۳۴٪۷	۳٪۱	درصد
۷۲۹	۳۵۱	۳۴۵	۱۰	۶	۱۴	۳	تعداد
۳٪۱	۴۸٪۱	۴۷٪۳	۱٪۴	۰٪۸	۱٪۹	۰٪۴	درصد
۱۴۵۸	۳۸۵	۷۱۸	۲۸۶	۴۵	۶	۱۸	تعداد
۶٪۱	۲۶٪۴	۴۹٪۳	۱۹٪۸	۳٪۱	۰٪۴	۱٪۲	درصد
۸۱۶	۲	۵۵	۲۵۴	۴۵۲	۴۲	۱۱	تعداد
۳٪۴	۰٪۳	۶٪۷	۳۱٪۱	۵۵٪۴	۵٪۲	۱٪۳	درصد
۷۹	۴۵	۰	۰	۸	۲۲	۴	تعداد
۰٪۴	٪۵۶	۰٪۰	۰٪۰	۱۰٪۲	۲۷٪۹	۵٪۱	درصد
۹۹	۵۳	۶	۵	۳۵	۰	۰	تعداد
۰٪۴	٪۵۱	۶٪۸	٪۷	۳۵٪۴	۰٪۰	۰٪۰	درصد
۷۷۷	۳۶	۷۲۵	۱۲	۴	۰	۰	تعداد
۳٪۲	۴٪۶	۹۳٪۳	۱٪۵	۰٪۵	۰٪۰	۰٪۰	درصد
۵	۱	۰	۴	۰	۰	۰	تعداد
۰٪۰۲	۲۰٪۰	۰٪۰	۸۰٪۰	۰٪۰	۰٪۰	۰٪۰	درصد
۱۴۹	۰	۶۴	۸۵	۰	۰	۰	تعداد
٪۰۱۶	۰٪۰	۲۲٪۳	۷۷٪۸	۰٪۰	۰٪۰	۰٪۰	درصد
۷۹	۷۹	۲	۰	۰	۰	۰	تعداد
٪۰۳	۱۰۰٪۰	۰٪۰	۰٪۰	۰٪۰	۰٪۰	۰٪۰	درصد
۲۳۸۴۳	۴۴۴۵	۵۲۷۲	۴۸۸۵	۴۸۹۹	۳۴۰۳	۹۴۸	تعداد
۱۰۰٪۰	۱۸٪۷	۲۱٪۹	۲۰٪۵	۲۰٪۶	۱۴٪	۴٪	درصد

۱۲۰۴	۰	۰	۱	۸	۲۵۰	۶۵۰	۱۱۷	۴۲	۱۳۶	دینی - اجتماعی
۵۱٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۲۰٪	۷۵٪	۹٪	۳٪	۱۱٪	
۵۴۷۵	۰	۰	۱۱	۱۶	۱۴۳۴	۲۹۷۱	۸۵	۳۹۶	۵۶۲	دینی - اخلاقی
۲۳٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۲۶٪	۵۴٪	۱٪	۷٪	۱۰٪	
۲۲۴	۵	۰	۰	۰	۱۶	۳۱	۰	۷۸	۹۴	دینی - ادبی
۰٪	۲٪	۰٪	۰٪	۰٪	۷٪	۱۳٪	۰٪	۳۴٪	۴۲٪	
۵۶	۰	۰	۵	۱	۰	۱۱	۰	۳۴	۵	دینی - اخلاق - ادبی
۰٪	۰٪	۰٪	۹٪	۰٪	۰٪	۱۹٪	۰٪	۶۰٪	۹٪	
۸۳۳	۰	۱۰	۰	۱	۵	۲۲	۶۵	۳۹۵	۳۳۵	اخلاقی
۳٪	۰٪	۱٪	۰٪	۰٪	۰٪	۲٪	۷٪	۴۷٪	۴۰٪	
۹۵	۰	۰	۰	۴	۰	۶	۴۹	۱۲	۲۴	ملی
۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۴٪	۰٪	۶٪	۵۱٪	۱۲٪	۲۵٪	
۱۱۱۵	۰	۱	۵	۵	۰	۰	۳۲۳	۲۳۷	۵۴۴	اخلاقی - اجتماعی
۴٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۷٪	۲۱٪	۴۹٪	
۷۲۴	۰	۰	۴	۳	۰	۳۹۶	۷	۱۷	۲۹۷	دینی ادبی
۳٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۵۴٪	۱٪	۲٪	۴۱٪	ملی
۱۴۵۸	۰	۰	۱۲	۳	۱۴۲	۳۵۴	۴۹۶	۲۶	۴۲۵	دینی ملی
۶٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۹٪	۲۴٪	۷٪	۱٪	۲۹٪	اخلاقی
۸۱۴	۰	۰	۳	۲	۹	۲	۵۸۸	۹۵	۱۱۵	اجتماعی
۳٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۱٪	۰٪	۷۲٪	۱۱٪	۱۴٪	
۸۵	۰	۰	۶	۴	۱۰	۴۵	۰	۳	۱۷	دینی
۰٪	۰٪	۰٪	۷٪	۴٪	۱۱٪	۷۵٪	۰٪	۳٪	۲۰٪	بهداشتی
۹۶	۰	۰	۰	۳	۰	۰	۰	۱۷	۷۹	ادبی
۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۱۷٪	۸۲٪	اجتماعی
۷۷۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۴۷۹	۲۱	۲۷۱	اجتماعی
۳٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۶۲٪	۲٪	۳۵٪	ملی
۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۵	۰	ادبی
۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۱۰۰٪	۰٪	
۱۴۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۴۹	۰	۰	اجتماعی
۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۱۰۰٪	۰٪	۰٪	تاریخی
۸۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۹	۷۲	اخلاقی ادبی
۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۱۱٪	۸۸٪	
۲۳۷۸۳	۶۵	۲۸	۲۰۷	۱۴۹	۸۲۲۴	۶۵۷۱	۲۷۷۸	۱۸۲۱	۳۷۶۱	جمع کل
۱۰۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۰٪	۳۴٪	۲۷٪	۱۱٪	۷٪	۱۵٪	

شکل ۴ نمایشی از داده‌های جدول فوق است، البته مقوله‌های دارای فراوانی پایین در اینجا حذف شده‌اند.

شکل ۴ فراوانی مطالب استخراج شده به تفکیک متون درسی

مقوله‌های فرعی و روند تحولی آموزش آنها

بخش دیگری از نتایج این پژوهش به بررسی مقوله‌های فرعی پیام‌های دینی، اجتماعی و اخلاقی اختصاص دارد. در جدول ۷ مقوله‌های فرعی پیام‌های مورد بررسی در این پژوهش به ترتیب فراوانی آنها آمده است. در این جدول همچنین مقوله‌های اصلی پیام مانند مقوله دینی، اجتماعی و ملی نیز با زمینه کم رنگ و پر رنگ مشخص شده‌اند. چنانکه در این جدول مشاهده می‌شود در بالاترین ردیف جدول مقوله روخوانی آیه‌های قرآنی قرار دارد که آموزش و روخوانی آنها مورد نظر بوده است، و در ردیف بعدی نیز آیاتی که همراه با ترجمه فارسی آنها در متون درسی آمده‌اند بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند. در مرتبه بعدی مقوله مربوط به پیام‌هایی است که پیرامون نظام آفرینش هستند و عظمت و شگفتی‌های آن را گوشزد می‌کنند. مقوله فرعی پر بسامد دیگر به عبارات مربوط به آداب اجتماعی مانند سلام و احوال‌پرسی اختصاص دارد که ۶۹۵ مورد بوده‌اند. عمده این عبارات مربوط به کتاب‌های فارسی و از جمله کتاب فارسی پایه دوم است. مقوله‌های فرعی دیگر شامل موضوع همکاری‌های اجتماعی، و نیز پیام‌های قرآنی پیرامون موضوعات مختلف، و توصیه به خواندن قرآن از پر بسامدترین مقوله‌های فرعی هستند.

که بیش از ۵۰۰ مورد تکرار شده‌اند. موارد دیگری نیز هستند که فراوانی آنها بین ۴۵۰ تا ۴۷۰ مورد بوده است که شامل ذکر نمادهای دینی مانند مسجد و قبله، آموزش نماز، مهر و محبت به همنوعان و نیز یاد کردن از دانشمندان و ادبای مسلمان است.

جدول ۷ مقوله‌های فرعی پیام به تفکیک موضوع و به ترتیب فراوانی آنها

فراوانی	نام مقوله	فراوانی	نام مقوله	فراوانی	نام مقوله
۷۱۸	نظام آفرینش، شگفتی‌ها و عظمت آن	۱۰۵۵	روخوانی آیات با ترجمه	۴۰۶۱	روخوانی و آموزش آیات و سوره‌های قرآن
۵۱۳	پیام‌های قرآنی	۵۸۷	همکاری	۶۹۵	سلام، ادب، احوال پرسی، خداحافظی، عذرخواهی، روز بخیر، خسته نباشید
۴۶۳	آموزش نماز	۴۷۰	نمادهای دینی (مسجد)، مکه، قبله، قبله نما	۵۰۰	توصیه به خواندن قرآن
۳۴۰	اخلاق فردی، سخن بی‌جا	۴۵۰	دانشمندان و ادبای مسلمان ایرانی، گسترش علوم در دنیای اسلام	۴۵۰	مهر و محبت با همنوعان
۳۶۳	نمادهای انقلاب اسلامی (رزمدگان و جنگ تحمیلی)	۳۶۷	نمادهای ملی (آثار باستانی، سلسله‌های پادشاهی)	۳۷۵	وطن دوستی
۳۱۴	تجلیل از پیامبر یا بیان زندگی او	۳۳۲	کار نیک	۳۵۶	نمادهای انقلاب اسلامی (تظاهرات، جشن های بهمن)
۲۸۶	نمادهای دینی (مرقد پیامبر و امامان)	۲۸۸	شکرگزاری،	۳۰۸	مسیح، مریم، ذکریا
۲۷۸	تجلیل از امامان، زندگینامه یا بیان داستان‌هایی از زندگی آنها	۲۷۸	ابراهیم (ع)	۲۸۵	مشاغل اجتماعی
۱۶۸	صرفه جویی، اسراف نکردن	۲۷۶	شعرهای بنام خدا...	۲۷۶	نمادهای انقلاب اسلامی (شهیدان)
۱۵۹	راستگویی	۱۶۰	حضرت زهرا	۱۶۵	احترام سپاسگزاری و محبت به معلم
۱۵۱	همدردی	۱۵۴	جمعیت و مهاجرت	۱۵۸	آرم آموزش و پرورش
۱۴۰	کتاب‌های دینی (قرآن)	۱۴۳	محرم و تاسوعا و عاشورا	۱۴۹	نیکی به پدر و مادر در پیام دینی
۱۳۸	عید غدیر	۱۳۸	پرچم یا آرم جمهوری اسلامی	۱۴۰	خدای مهربان
۱۳۱	محرم و نامحرم (پوشش)	۱۳۳	نظام حکومتی	۱۳۵	صلح و دوستی
۱۲۲	خدانشناسی	۱۲۳	تجلیل از دین اسلام	۱۲۷	نتیجه اعمال
۱۱۰	عکس امام	۱۱۰	معجزات	۱۱۸	فریبکاری، دروغگویی
۱۰۸	ارتباطات اجتماعی	۱۰۸	اعضای خانواده	۱۰۸	بسم الله... بنام خدا،
۹۳	نام و ستایش خداوند،	۹۶	خوش اخلاقی	۱۰۳	خدا ناظر بر کار ما
۸۳	سرود ملی	۸۴	پرهیز از کم فروشی	۸۶	نماز آیات، غسل
۷۸	پرهیز از عیب جویی	۸۰	سخنان پیامبر	۸۲	ایران و اسلام

۷۶	صله رحم	۷۶	مسخره نکردن	۷۸	پاداش نیک
۷۴	دنیا و آخرت	۷۴	داستان‌های پیامبران	۷۵	نماز جمعه
۷۱	صفات خداوند (دوستدار پاکي و زیبایی)	۷۳	علم و عمل	۷۳	مبعث پیامبر
۶۸	عکس آیت الله خامنه ای	۷۰	روزه گرفتن، ماه رمضان	۷۱	تجلیل از صحابه و شخصیت‌های دینی یا بیان زندگی آنها
۶۷	جهاد، شهادت، رزمندگان	۶۸	نمادهای دینی (نماز جماعت)	۶۸	امام رضا (ع)
۶۷	امانتداری	۶۶	درستکاری	۶۷	مهربانی با حیوانات
۶۵	احکام دینی (پوشش زنان، احکام نامحرم، احکام سفر- نماز مسافر- روزه مسافر)	۶۵	هدیه های آسمانی (خدا)	۶۶	تقدیر از علم و دانایی (پیام ادبی)
۶۱	بهشت و جهنم	۶۳	بخشش به فقیران	۶۵	عید فطر
۵۷	ایران باستان، ورود اسلام، دین زرتشت	۵۷	تجارب زندگی، حکایات	۵۷	شجاعت
۵۱	طمع و قناعت	۵۴	نمادهای ملی (اقوام ایرانی)	۵۶	یتیم‌نوازی
۴۷	کار ناپسند	۴۸	فتح مکه	۴۶	پرهیز از خشم
۴۱	نمادهای ملی (نوروز، هفت سین)	۴۵	حجت قرآن	۴۶	تقدیر از علم و دانایی (پیام دینی)، نکوهش نادانی
۳۹	تلاش، خودانگیزی	۴۰	خیر و برکت	۴۰	تولی و تبری،
۳۶	خودنمایی، خودبینی	۳۷	جمهوری اسلامی	۳۹	اهل بیت
۳۴	رعایت مقررات، احترام به حقوق دیگران	۳۴	فداکاری، جوانمردی	۳۵	تقوا
۳۱	نمادهای دینی (جلسات قرآن)	۳۳	حمایت از فلسطین / مبارزه با اسرائیل	۳۴	خدمات اجتماعی
۲۵	همکاری در خانواده	۲۶	واجب و حرام	۳۰	ایمان
۱۹	مسلمانی	۲۴	اعضای جامعه	۲۵	ظلم ستیزی
۱۷	امر به مروف و نهی از منک	۱۹	گذشته و باستانشناسی، آثار تاریخی	۱۹	حقوق همسایگان
۱۵	نبوت	۱۵	افزایش جمعیت	۱۵	مراسم دینی و مذهبی (اعیاد، محرم و عزاداری)
۱۵	ولی فقیه، جانشینی امام زمان	۱۵	پیدایش شهر و روستا	۱۵	تمیزی و نظافت
۱۱	امید به خداوند	۱۳	نقشه ایران بدون نشان جمهوری اسلامی (میهن)	۱۵	آداب زندگی
۶	نقشه ایران با نشان جمهوری اسلامی	۷	مشورت	۸	حق و باطل
۶	سخنان حضرت فاطمه (ع)	۶	آداب اجتماعی	۶	خرافات
۵	کار نیک / نیکوکاری (بدون مایه دینی)	۵	نوح (ع)	۶	نظم
۳	اتحاد و وحدت	۳	صبر، شکیبایی و بردباری	۴	توبه

۲	عبادت و اطاعت خدا	۲	رعایت حقوق دیگران (نریختن زباله)	۲	میهن اسلامی
۱	بازگشت اعمال	۲	کتاب‌های دینی (نهج البلاغه)	۲	دید و بازدید
				۱	عید قربان
				۶۲	سایر
				۲۳۸۴۳	جمع کل

مقولات فرعی دیگری که فراوانی آنها در کتاب‌های درسی دوره دبستان بین ۳۰۸ تا ۴۰۰ مورد بوده است به ترتیب بی‌شترین فراوانی عبارتند از: اخلاق فردی، سخن بی‌جا، وطن دوستی، نمادهای ملی (آثار باستانی، سلسله‌های پادشاهی)، نمادهای انقلاب اسلامی (تظاهرات، جشن‌های بهمن، رزمندگان و جنگ تحمیلی)، کار نیک، تجلیل از پیامبر یا بیان زندگی او، مسیح، مریم، ذکریا.

مقولات فرعی که فراوانی آنها بین ۲۰۰ تا ۲۸۸ مورد بوده است به ترتیب بیشترین فراوانی عبارتند از: شکرگزاری، نمادهای دینی (مرقد پیامبر و امامان)، مشاغل اجتماعی، ابراهیم (ع)، تجلیل از امامان، زندگی‌نامه یا بیان داستان‌هایی از زندگی آنها، نمادهای انقلاب اسلامی (شهیدان)، شعرهای بنام خدا...، امام زمان (دعای ظهور)، سخنان امامان، حضرت موسی، صفات امامان، همکاری گروهی و اجتماعی، محله، همسایگان، نعمت‌های خدا، نمادهای دینی (امامزاده و زیارت‌گاه). به همین ترتیب موارد با فراوانی کمتر از ۲۰۰ مورد نیز در جدول قابل مشاهده است که از تکرار آن خودداری می‌شود.

وقتی سیر تحولی آموزش مفاهیم مختلف را در پایه‌های تحصیلی اول تا ششم دنبال کنیم مشاهده می‌شود که بعضی مفاهیم عمومی استخراج شده مثل بسم‌الله، تقریباً در تمام پایه‌ها و کتاب‌ها بطور منظم آمده است. یا موردی مثل نماز خواندن در بین کتاب‌های درسی و پایه‌های درسی مختلف بطور نسبتاً منظم یافت می‌شود بطوری که حتی در کتاب‌های ریاضی هم مسائل یا تصاویری پیرامون این موضوع طرح شده است. موضوعات "دعا و نیایش"، "شگفتی‌های نظام خلقت" و نیز مهر و محبت به هم‌نوعان" نیز از مواردی هستند که در سطح پایه‌ها و کتاب‌های مختلف درسی دارای پراکندگی هستند. اما بسیاری از موضوعات دیگر چنین نیستند و هیچگونه نظم یا قاعده و سیر و تحولی خاصی را برای آموزش آنها در کتاب‌ها و پایه‌های درسی مختلف نمی‌توان تصور نمود. مشاهده نشدن یا فراوانی نامنظم موضوعی خاص در کتاب‌های درسی گواهی بر این مدعا است. این قبیل موارد مانند، "حجت قرآن"، "مشورت"، "یتیم نوازی"، "فداکاری و جوانمردی"، "شجاعت"، و... بسیار زیاد هستند.

بحث

در این پژوهش به بررسی محتوایی کتاب‌های آموزش رسمی دوره ۶ ساله دبستان پرداخته شده است به این منظور که میزان به کارگیری مفاهیم تربیتی پیرامون آموزش‌های دینی، اخلاقی و اجتماعی در این دوره تحصیلی مشخص گردد. با هسمن سازی واحد تحلیل، جمعا ۲۳۸۴۳ پیام گوناگون در این باره جمع آوری گردید. البته ۴۰۶۱ مورد از این پیام‌ها مربوط به آموزش روخوانی قرآن بوده که شامل ثبت آیات و سوره‌های متن درس کتاب‌های آموزش قرآن است. با وجود اینکه این پیام‌ها در شمارش پیام‌های دینی متون مورد تحلیل، حساب شده‌اند، اما به دلیل اینکه صرفاً جنبه روخوانی دارند فرض بر این است که کودکان از مفهوم عربی آنها پیام خاصی را برداشت نمی‌کنند. از این‌رو در جمع‌بندی نهایی و نتیجه‌گیری از داده‌ها، بهتر است آنها را از کل مفاهیم استخراج شده کنار بگذاریم که تحلیل محتوای کمی مطالب درسی بر مفاهیم قابل فهم کودکان متمرکز باشد. همچنین با صرف نظر از تعداد ۲۱۱ مورد دیگر که در دسته‌بندی یاد شده نمی‌گنجد. بر این اساس، از مجموع ۲۳۸۴۳

عبارت استخراج شده تحت عنوان پیام‌های دینی، اجتماعی و اخلاقی، تعداد ۱۹۵۷۱ عبارت به عنوان مفاهیم واجد پیام‌های قابل درک برای کودکان به حساب می‌آیند. در این میان تعداد ۱۳۴۲۲ پیام دارای محتوای دینی هستند که معادل ۶۸/۶ درصد کل پیام‌های قابل فهم می‌باشند. تعداد ۳۸۵۲ مورد به اخلاق فردی، اجتماعی و نیکوکاری و ادب و احترام مربوط است که میزان ۱۹/۷ درصد از کل پیام‌ها را شامل می‌شود. ۱۶۳۸ مورد دیگر از این پیام‌ها را مفاهیم مربوط به مسائل و آداب اجتماعی یا جمعیت و جامعه تشکیل داده‌اند که معادل ۸/۴ درصد از کل پیام‌ها می‌شود. همچنین ۶۳۴ مورد پیام‌ها دارای محتوای ملی بوده‌اند که نزدیک به ۳/۲ درصد از کل مطالب استخراج شده را در بر می‌گیرد.

طبق همین نتایج در حدود ۳۹/۴ درصد از مفاهیم استخراج شده در این تحلیل را مطالب صرفاً دینی تشکیل داده‌اند و ۴۳/۷ درصد مفاهیم و آموزه‌های اخلاقی، اجتماعی، ملی، ادبی و بهداشتی، آمیخته با آموزه‌های دینی بوده‌اند که عموماً بر بستر مطالب دینی یا در قالب این متون مطرح شده‌اند. جمع این دو رقم بالغ بر ۸۳ درصد مطالب آموزشی این حوزه را تشکیل می‌دهد. بر این اساس باید زمینه اصلی مطالب آموزشی و اخلاقی را در کتاب‌های درسی دوره دبستان مطالب دینی و مذهبی دانست. آموزه‌های اخلاقی، اجتماعی، ملی و ادبی غیردینی مطرح شده در کتاب‌های آموزشی دبستان حدود ۱۷ درصد بوده‌اند. نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی در پژوهش حاضر که روی کتاب‌های سال تحصیلی ۹۵-۱۳۹۴ انجام گرفت در راستای یک تحقیق پیشین (بحرانی، ۱۳۸۲) در این زمینه است که روی کتاب‌های دوره ۵ ساله دبستان مربوط به سال تحصیلی ۸۲-۱۳۸۱ صورت گرفت. در هر دو تحقیق کتاب‌های آموزش قرآن، هدیه آسمانی (دینی)، فارسی و اجتماعی، به ترتیب بیشترین میزان مفاهیم مورد بررسی را در بر داشته‌اند، و در مورد کتاب‌های فارسی و اجتماعی رقم‌ها بسیار نزدیک به هم است.

نتایج این پژوهش نشان داد که در بسیاری از موضوعات مورد بررسی هیچگونه نظم یا قاعده و سیر و تحولی خاصی در کتاب‌ها و پایه‌های درسی مختلف برای آموزش آنها نمی‌توان تصور نمود و در تدوین کتاب‌های درسی سیر تحولی آموزش و پرورش به نحو هدفمندی دنبال نمی‌شود. یعنی از پیش برای اینکه چه مفاهیم اخلاقی، اجتماعی و دینی خاصی را باید کودکان از پایه‌های اول تا ششم ابتدایی با توجه به شرایط ذهنی و رشدی خود فرا بگیرند برنامه‌ریزی و هدف‌گذاری نشده است یا دست کم در محتوای کتب آموزشی چنین هدفی مشاهده نمی‌شود. تحقیقات دیگر نیز به عدم تناسب به محتوای درسی اشاره کرده‌اند. مثلاً مرعشی، هاشمی و مقیمی (۱۳۹۱) دریافتند که به تفکر فلسفی در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی حتی کمتر از کتاب‌های بخوانیم و بنویسیم توجه شده است. در پژوهش مشابه قبلی (بحرانی، ۱۳۸۲) نیز با تأکید بر اینکه سیر تحولی منظم و منسجمی در روند آموزش مفاهیم دینی و اخلاقی در کتاب‌های دوره دبستان مشاهده نمی‌شود، لزوم توجه به این مهم مورد تأکید قرار گرفته است. همچنین حکیم‌زاده، کیامنش و عطاران (۱۳۸۶) نیز به شکلی دیگر این عدم توازن در مفاهیم آموزشی را گوشزد نموده‌اند.

طبق سند رسمی که تحت عنوان "برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران" از سوی وزیر وقت آموزش و پرورش (حمیدرضا حاجی بابایی) در پایان سال ۱۳۹۱ برای اجرا به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی آن وزارتخانه ابلاغ شده است، بازنگری و بازتولید محتوای آموزشی و کتاب‌های درسی در چارچوب برنامه یاد شده از سال ۱۳۸۴ شروع و در سال ۱۳۹۱ به تصویب نهایی رسیده است. در تدوین و تصویب این برنامه درسی ملی تأکید شده است که "باید نقشه راه کلیه سیاست‌گذاری‌ها و تولید محتوای آموزشی و تربیتی از جمله تولید راهنمای برنامه‌های درسی دوره‌ها و پایه‌های تحصیلی، تعیین زمان و ساعات آموزشی تدوین و تألیف کتاب‌های درسی و کمک آموزشی، تولید بسته‌های آموزشی، رسانه‌های دیداری و شنیداری و الکترونیکی و ... قرار گیرد" (برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ص: ۵)، و در آن مفاد متعددی عنوان شده که به نظر می‌رسد بیشتر

جنبه آرمان خواهی و شعاری دارد تا تعریف عملی و اجرایی، در بطن خود از همان ابتدا برنامه ریزی مورد ادعا را نداشته است. اساس این برنامه دین محوری عنوان شده و پیرامون آن توصیف و تبلیغ بسیاری شده است، ولی در عمل به محتوای درسی بیشتر به طرز تبلیغاتی در جهت حفظ و ترویج شعائر مذهبی توجه شده و به اخلاق عملی چندان توجهی نشده است. بدیهی است رو بنایی بودن و شعار گونه بودن آموزه های اخلاقی از تأثیر عمیق آنها می کاهد و از تربیت شهروندانی با اصول اخلاق درونی فاصله زیادی دارد، هر چند هر گامی در این راه جای تقدیر است. سایر مفاد این برنامه مانند، "تقویت هویت ملی"، "اعتبار نقش یادگیرنده"، "اعتبار نقش معلم"، "اعتبار نقش پایه ای خانواده"، "جامعیت"، "توجه به تفاوت ها"، "تعادل"، "یادگیری مادام العمر"، "جلب مشارکت و تعامل"، "یکپارچگی و فراگیری"، در مقایسه با مورد اول، بسیار کمتر در محتوای مطالب آموزشی نمود پیدا کرده است. البته این نتیجه گیری را باید بر پایه یک تحلیل کیفی عنوان کرد که پس از بررسی متون مختلف درسی حاصل شده و برای آن به سختی می توان شواهد کمی فراهم نمود.

در بررسی که حکیمزاده، کیامنش و عطاران (۱۳۸۶) در مورد انطباق کتاب های درسی دوره راهنمایی با مسائل روز جهانی صورت دادند دریافتند که در این مورد کتاب های دینی بطور معناداری از سایر کتاب های درسی توجه کمتری به مسائل روز جهانی دارند. شاید چالش تربیتی نسل بشر در دوران جدید از تاریخ پیشرفت تمدن ما را بر آن می دارد که در مورد مفاد آموزش عمومی دقت بیشتری روا داریم. با وجود پیشرفت قابل توجه علم و تکنولوژی در قرون اخیر، خطرات بزرگتری جامعه انسانی را تهدید می کند که ریشه همه را باید در تربیت انسان جستجو کرد. اگر پیشرفت های تربیتی به اندازه پیشرفت های تکنولوژیکی بود، شاید این خطر خود بخود رفع می شد. ابزارهای جنگی امروزی به مراتب از جنگ افزارهای گذشته خطرناکتر و نابود کننده تر است. خود خواهی ها و نادیده گرفتن حقوق دیگر هموعان افزایش یافته است و توان بشر برای ارتکاب به این جرائم و جنایات دیگر بیشتر شده است. یک نظام تربیتی انسان مدار و معنویت گرا برای تربیت نوع بشر لازم است تا او را از خطر سقوط و نابودی نجات دهد.

در یک رویکرد جهان شمول به تعلیم و تربیت باید هماهنگی بین المللی برای تربیت نسل بشر و سوق دادن مسیر بشریت به سوی بهروزی و همدلی، می توان به متونی که وفاق جهانی را در بر داشته باشد توجه نمود که در زمره اصول تعلیم و تربیت همگانی در آید. چنین متونی که با توافق اندیشمندان نیک سرشت در سطح جوامع بین المللی قابل تعقیب است، با مشارکت و همدلی تعلیم و تربیت جهانی، و با هدف قرار دادن دغدغه های عمده دنیا برای تعلیم و تربیت بشر قابل تدوین می باشد. متونی که با رعایت اصول همگانی سعادت بشر تدوین شود و در عین حال تفاوت های فرهنگی و استقلال ملت های مختلف در آن رعایت شود. این گونه متون جهانی می تواند به عنوان یک کتابچه بین المللی تهیه و در سطح جهانی به عنوان بخشی از آموزش و پرورش همگانی آموزش داده شود (بحرانی، ۱۳۹۴). پدیده های تروریسم و افراط گرایی نژادی و مذهبی، صلح جهانی را تهدید می کند، جنایات جنگی برای اهداف جاه طلبانه بر زندگی انسان ها سایه افکنده است، و بی اخلاقی ها و بی عدالتی های گسترده ای در سطح جهانی رواج دارد. در مقابل همه این تهدیدها، تعلیم و تربیت وظیفه سنگینی بر دوش دارد که باید با تربیت انسان وظیفه شناس و اخلاق مدار راه سعادت بشر را هموار سازد. همه جنایت کاران یا کسانی که در دام آنها افتاده اند و پیرو آنها شده اند روزی کودکی بوده اند که در پشت میزهای مدرسه ای آموزش دیده و پرورش یافته اند. اگر بدرستی تربیت می شدند امروزه وضعیت به گونه دیگری بود. به نظر می رسد در طول سالیان دراز و سده های بسیاری که از حیات تمدن بشر می گذرد، شکوفایی لازم در حوزه تربیت انسان صورت نگرفته و هنوز با جامعه ایده آل و شایسته انسان منطقی و بدور از توحش فاصله زیادی وجود دارد، این حقایق مسئولیت اندیشمندان و اولیای آموزش و پرورش را نمایان می سازد.

جمع بندی و نتیجه گیری

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که حدود یک سوم از حجم مطالب کتاب‌های درسی دوره دبستان در حوزه‌های مورد بررسی در این پژوهش یعنی مفاهیم دینی، اجتماعی و اخلاقی بوده است. در این میان حجم قابل توجهی از آموزش‌های رسمی به آموزه‌های دینی اختصاص دارد. برای آموزش‌های اخلاقی و اجتماعی نیز بیشتر از ظرفیت‌های دینی و مذهبی استفاده شده است. مطالب در نظر گرفته شده برای همه این حوزه‌ها بیشتر در چارچوب فرهنگ عامه بوده و هدفمندی و سیر تحولی خاصی برای آنها نمی‌توان در نظر گرفت. ترتیب خاصی در روند آموزه‌های اجتماعی، اخلاقی و دینی از پایه اول تا ششم دبستان مشاهده نمی‌شود. به بیان روشن‌تر، برای افزایش یا کاهش در میزان آموزش این مفاهیم نمی‌توان هدف و منظور برنامه‌ریزی شده‌ای را تصور نمود.

از لحاظ حجم مطالب، بطور کلی می‌توان گفت تا پایه پنجم روند آموزش مفاهیم دینی، اجتماعی و اخلاقی افزایش یافته و در پایه ششم اندکی کاهش یافته است. در مقوله‌های مختلف پیام نیز روند منظمی در آموزش مفاهیم دینی، اجتماعی و اخلاقی مشاهده نمی‌شود، گویا مؤلفان این کتاب‌ها برای مراحل تحصیلی طی پایه‌های مختلف یک سیر تکاملی و پیشرونده که کودک از پایه اول تا ششم دبستان باید بیاموزد را منظور ننموده‌اند. این موضوع وقتی بیشتر آشکار می‌شود که مقوله‌های فرعی محتوای آموزه‌های اجتماعی، دینی و اخلاقی مد نظر قرار گیرند. به عبارت دیگر در مقوله‌های مختلف پیام نیز روند منظمی در آموزش مفاهیم دینی، اجتماعی و اخلاقی مشاهده نمی‌شود.

همچنین از مقایسه مقوله‌های مختلف پیام‌های استخراج شده در سطح پایه‌های تحصیلی چنین بر می‌آید که در درس پایه ششم نسبت به سایر پایه‌ها تغییراتی در تدوین مطالب کتاب درسی بوجود آمده است، چنانکه مطالبی با محتوای ملی، اخلاقی و اجتماعی در کتاب‌های این پایه بیشتر منظور شده است.

محدودیت‌ها و پیشنهادهای تحقیق

محدودیت این پژوهش در بررسی محتوای کتاب‌های آموزشی در راستای محدودیت‌های روش تحلیل محتواست که همواره از بعضی ضعف‌های مربوط به عینیت رنج می‌برد. همانگونه که محققان دیگر نیز اشاره کرده‌اند تحلیل محتوا با وجود اطلاعات سودمندی که فراهم می‌کند، همواره از جنبه عینیت کاستی‌هایی دارد. همچنین مبنای نظری و پشتیبانی کتابخانه‌ای آن جهت استنتاج و معناداری ارتباطات موجود در موارد تحت مطالعه ضعیف است. علاوه بر این از آنجا که حالت و ماهیت کاهشی دارد امکان نادیده‌انگاری در آن زیاد است (ضیغمی، باقری‌نسیمی، حق‌دوست‌اسکوئی و یدآور نیکروش، ۱۳۸۷). مفاهیم مورد بررسی اغلب چند بعدی هستند، همچنین تصمیم‌گیری در باره دسته‌بندی پیام‌ها در مقوله‌ها یک موضوع انتزاعی است و ذهنیت و دریچه نگاه تحلیل‌گر می‌تواند در درک مفهوم اثر بگذارد. از این رو نمی‌توان ادعا کرد که تکرار نتایج تحقیق نتایج کاملاً یکسانی را در پی خواهد داشت. این دشواری به دوگانگی روش تحلیل محتوا که هم شیوه‌ای کمی است و هم به شیوه‌های کیفی تحقیق پیوند دارد بر می‌گردد.

در سطح وسیع و متون متعدد درسی کنترل عینیت با دشواری بیشتری روبرو است. این پژوهش بدلیل گستردگی محتوای مورد بررسی که مجموعه کتاب‌های درسی دوره ابتدائی را در بر می‌گیرد، و نیز ابعاد مختلف اجتماعی، دینی، و اخلاقی که هدف مطالعه بوده است، ممکن است با کاستی‌های بیشتری از لحاظ عینیت روبرو باشد. تبدیل کمی محتوا دشواری‌های بسیاری دارد از جمله آنکه برای همسان بودن واحد شمارش باید یک متن را به اجزای آن تقسیم نمود و مطالب را مثلاً در قالب

تعدادی عبارت شمارش نمود، در حالیکه گزینه پیام این مطالب ممکن است از مضمون یک داستان چند صفحه‌ای برداشت شود یا اینکه در یک تصویر یا چند واژه نهفته باشد. این نوع مشکلات تحلیل محتوا را از عینیت دور می‌سازد. هر چند تلاش شده که این کاستی‌ها از طریق شمارش دقیق و یکسان‌سازی واحد شمارش به حداقل برسند، اما با اطمینان کامل نمی‌توان به آن رسید بلکه می‌توان گفت نتایج نزدیک به واقعیت است. با این وجود دقت و بازبینی مکرر نتایج و هم‌فکری تحلیل‌گران در این پژوهش مد نظر قرار گرفت که به رفع این محدودیت‌ها و افزایش عینیت کمک می‌کند.

از یک نگاه نظری دیگر باید ادعان داشت که این پژوهش به عنوان یک کار اولیه با رویکرد کمی و بر اساس محتوای آشکار پیام‌ها صورت گرفته است، در حالی که تکمیل و غنای علمی تحلیل محتوای کتب درسی اگر با رویکرد نظری با هدف تعیین مضامین مرتبط با نوع رویکرد فلسفی حاکم بر محتوا و بررسی مفاهیم مرتبط با انواع حکمت عملی و دیگر مباحث نظری مرتبط صورت گیرد مسلماً بسیار سودمند خواهد بود. از این رو در بررسی‌های آتی در حوزه تحلیل محتوای کتب درسی لازم است از این زاویه نیز به موضوع توجه شود و در طبقه‌بندی پیام‌ها و مضامین آموزشی بدان پرداخته شود تا بینش جامع‌تر و عمیق‌تری حاصل شود.

همچنین پیشنهاد می‌گردد پژوهش‌های آتی به شیوه تحلیل محتوا برای واکاوی محتوای آموزشی و ادامه کار این پژوهش، بر سیر تحولی عناوین خاص درسی در پایه‌های متوالی از دبستان تا دبیرستان متمرکز شوند تا به شفاف نمودن روند تحولات آموزشی و رسیدن به اهداف عینی متون آموزشی کمک نمایند.

کاربرد نتایج

توجه به نتایج این پژوهش می‌تواند برای برنامه‌ریزان درسی، مؤلفان و طراحان کتاب‌های آموزشی در باره میزان وفور مفاهیم تربیتی مختلف و نیز نحوه پراکندگی آنها در سطح پایه‌ها و کتاب‌های درسی بازخورد مؤثری داشته باشد تا ضمن در نظر گرفتن عناوین و موضوعاتی که باید مطرح شود، میزان و چگونگی سیر تحولی آموزش هر موضوع اصلی و فرعی مد نظر قرار گیرد به گونه‌ای که تربیت کودکان در ابعاد مختلف، فرایندی منطقی و هدفمند را دنبال کند. با در نظر گرفتن روند آموزش و تعلیم مفاهیم پرورشی و تربیتی در ابعاد اجتماعی، اخلاقی، دینی و غیره، در طی سنین دبستان، باید مشخص نمود از پایه اول تا ششم کودکان چه مراحل باید طی شود و چه مفاهیم و تعلیماتی فرا گرفته شوند. این کار همچنین ما را به ملزومات و شرایط فکری و رشدی کودکان بیشتر آگاه خواهد کرد. این کار کاستی‌های مفهومی و موضوعی در عناوین تربیتی آشکار می‌گردد و تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی را آسان می‌سازد.

منابع

- آموزگار محمدحسن، فلسفه و مکتب‌های تربیتی، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ۱۳۷۹.
- آرامبراستر، بی، تی و ای، آندر سون، (۱۳۷۲)، تحلیل کتاب درسی، ترجمه ها شم فردانش، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۳۳، بهار ۱۳۷۲، ۷۹-۹۲.
- اسپادک، برنارد. آموزش در دوران کودکی. ترجمه محمدحسین نظری‌نژاد، انتشارات استان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۸۰.
- افراه، طالب (۱۳۹۲) بررسی میزان برخورداری کتاب‌های فارسی اول، دوم و ششم مقطع ابتدائی و کتاب‌های داستان منتخب ادبیات کودک و نوجوان از مؤلفه‌های اجتماعی شدن. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی دانشگاه شیراز، شیراز.
- ایزدی صمد، عابدینی بلترک میمنت، منصوری سیروس (۱۳۹۰). تحلیل محتوای تربیت بدنی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی. پژوهشنامه مدیریت ورزشی و رفتار حرکتی، دوره ۷، شماره ۱۳، ۲۷-۴۰.
- بحرانی (۱۳۹۴). تحلیلی بر مسائل آموزش و پرورش در جامعه ایرانی با اشاره به اصول تعلیم و تربیت فراگیر. سومین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی، آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران. تهران: مرکز مطالعات اسلامی سروش حکمت علوی.
- بحرانی (۱۳۸۲). تحلیل محتوای کتب دوره ابتدائی از لحاظ مفاهیم دینی و اخلاقی. پژوهشکده علوم اجتماعی دانشگاه شیراز.
- برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۹۱. بازیابی شده از سایت وزارت آموزش و پرورش، اردیبهشت ۱۳۹۵: <http://old.medu.ir/Portal/Home/ShowPage.aspx>
- تبریزی، منصوره (۱۳۹۳). تحلیل محتوای کیفی از منظر رویکردهای قیاسی و استقرایی. فصلنامه علوم اجتماعی شماره ۶، ۱۰۵-۱۳۸.
- داورپناه، زهرا، علوی مقدم، سیدبهنام و اله‌دانه، بهار (۱۳۹۵). نقد فضای بومی سازی شده در کتب درسی آموزش زبان‌های خارجی. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، سال پانزدهم، شماره ۵۷، ۷۰-۴۷.
- حکیم زاده رضوان، کیامنش علیرضا، عطاران محمد (۱۳۸۶). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره راهنمایی با توجه به مسایل و مباحث روز جهانی در حوزه برنامه‌های درسی، مطالعات برنامه درسی، دوره ۲، شماره ۵، ۲۷-۵۴.
- حاجی زاده فرشته، آتشک محمد (۱۳۹۴). تحلیل محتوای کتاب آموزش مهارت‌هایی برای زندگی بر اساس اصول انتخاب محتوا و ارائه راهکارهای اصلاحی از منظر صاحب نظران برنامه ریزی درسی. پژوهش در برنامه ریزی درسی (دانش و پژوهش در علوم تربیتی- برنامه ریزی درسی)، دوره ۱۲، شماره ۱۷ (پیاپی ۴۴)، ۱۲۳-۱۳۴.
- ساروخانی باقر (۱۳۷۷). روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سبحانی نژاد مهدی، همایی رضا (۱۳۸۴). میزان توجه به نگرش فرهنگ کار در کتاب‌های درسی دوره راهنمایی کشور. دانش‌سور رفتار، دوره ۱۲، شماره ۱۵ (ویژه مقالات علوم تربیتی ۵)، ۲۰-۱.
- شکاری عباس، نجاریان زکیه (۱۳۹۱). تعیین شاخص‌های سطح خوانایی گانینگ در محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی چهارم و پنجم ابتدایی ایران. پژوهش در برنامه‌ریزی درسی (دانش و پژوهش در علوم تربیتی- برنامه‌ریزی درسی)، دوره ۹، شماره ۳۳، ۷۹-۷۱.
- عابدینی بلترک میمنت، لیاقت دار محمدجواد، منصوری سیروس (۱۳۹۳). بازنمایی نقش‌های جنسیتی در کتاب‌های درسی سال ششم دوره ابتدایی ایران. جامعه‌شناسی زنان (زن و جامعه)، دوره ۵، شماره ۴ (مسلول ۲۰)، از صفحه ۱۹ تا صفحه ۳۴.
- قاسمی اسماعیل و مجیدی پرست سجاد (۱۳۹۳). تحلیل محتوای مقولات مهارت‌های اجتماعی در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی سال اول راهنمایی. پژوهش در برنامه ریزی درسی (دانش و پژوهش در علوم تربیتی- برنامه ریزی درسی)، ۷۴ تا ۸۳.
- قضاوی منوره، لیاقت دار محمدجواد، عابدی احمد، اسماعیلی مریم (۱۳۸۹). تحلیل محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی ایران به لحاظ توجه به معضلات زیست محیطی. اندیشه‌های نوین تربیتی، دوره ۶، شماره ۴، ۱۵۱-۱۲۳.
- فرامرزی سالار و عابدینی یاسمین (۱۳۹۳). میزان توجه به دین‌ورزی و مولفه‌های بین فردی آن در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی. پژوهش در برنامه‌ریزی درسی (دانش و پژوهش در علوم تربیتی- برنامه ریزی درسی)، ۱۵۱ تا ۱۶۳.
- شم‌شیری بابک، شاه سنی شهرزاد (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره دبیرستان بر اساس میزان برخورداری آنها از مولفه‌های وحدت اسلامی، تربیت اسلامی، ۲۷-۷.
- جمالی تازه‌کند محمد، طالب زاده نوبریان محسن، ابوالقاسمی محمود (۱۳۹۲). تحلیل جایگاه مولفه‌های تربیت شهروندی در محتوای برنامه درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه. پژوهش در برنامه ریزی درسی (دانش و پژوهش در علوم تربیتی- برنامه ریزی درسی)، دوره ۱۰، شماره ۱۰ (پیاپی ۳۷): ۱-۱۹.

حکیمزاده رضوان و موسوی سیدامین (۱۳۸۷). آموزش ارزش‌ها در محتوای کتاب‌های درسی دینی دوره راهنمایی: بررسی وضعیت موجود و ارایه راهکارهایی برای وضعیت مطلوب. مطالعات برنامه درسی، دوره ۳، شماره ۱۱، ۹۵-۱۱۷.

ضیغمی، رضا؛ باقری‌نسامی، معصومه؛ حق‌دوست‌اسکوئی، سیده فاطمه و یادآور نیکروش، منصوره (۱۳۸۷)، فصلنامه پرستاری، دوره ۲۱، شماره ۵۳، ۴۱-۵۲.

محمدی‌مهر، غلامرضا (۱۳۸۷). روش تحلیل محتوا (راهنمای عملی تحقیق). تهران: گنجینه علوم انسانی: دانش‌نگار.

محمودی محمدتقی (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی از منظر نوع رویکرد آموزش شهروندی پژوهش در برنامه ریزی درسی (دانش و پژوهش در علوم تربیتی-برنامه ریزی درسی)، دوره ۸، شماره ۲۹-۲۸، ۱۰۸-۹۶.

مرعشی سیدمنصور، هاشمی سیدجلال، مقیمی گسک اعظم (۱۳۹۱). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی بخوانیم و بنویسیم و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی بر اساس معیارهای برنامه درسی «فلسفه برای کودکان». تفکر و کودک، دوره ۳، شماره ۱، ۸۹-۶۹.

معروفی، یحیی و یوسف‌زاده محمدرضا (۱۳۸۸). تحلیل محتوا در علوم انسانی (راهنمای عملی تحلیل کتابهای درسی). همدان: سپهر دانش.

مکی علمداری سارا، جلایی پور حمیدرضا (۱۳۹۰). تحلیل و مقایسه محتوای کتاب‌های فارسی پایه دوم و سوم مقطع ابتدایی از لحاظ مولفه‌های رفتار مدنی در سال‌های تحصیلی ۱۳۸۷ و ۱۳۴۶. مطالعات برنامه درسی، دوره ۶، شماره ۲۳، ۵۵-۳۶.

نوریان محمد (۱۳۸۶). تحلیل محتوای کتابهای فارسی سال اول دبستان در ایران. روانشناسی تحولی (روانشناسان ایرانی)، دوره ۳، شماره ۱۲، ۳۶۶-۳۵۷.

هولستی، ال-آر. (۱۳۷۳). تحلیل محتوی در علوم اجتماعی و انسانی. ترجمه نادر سالارزاده امیری، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

یارمحمدیان محمدحسین، فروغی ابری احمدعلی، میرشاه جعفری ابراهیم و فروغی احمدرضا (۱۳۹۱). بررسی تطبیقی رویکردهای تربیت معنوی با توجه به مؤلفه‌های برنامه‌های درسی در چند کشور جهان. رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، سال سوم، شماره ۱، پی‌اپی ۸۳-۱۰۲، ۹.

<http://www.medu.ir.portal.File.ShowFile.aspx?ID=۲۰e۶۰۶۵a-f۶e۳-۴۲۷d-۹e۸b-۵e۹۵a۲۳۸۱b۵۴>.

Anzai Sh. & Matsuzawa Ch.(2014). Values and Value Priorities Underlying Japanese Elementary-School Moral Education: Content Analysis of Japanese Elementary-School Moral Books. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol 5 No 4.

James Drisko and Tina Maschi: 2015 Content Analysis. Print ISBN-13: 9780190215491. Published to Oxford Scholarship Online: November 2015. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780190215491.001.0001. Retrieved 6/7/2017

Weng, Liping (2010). Shanghai children's value socialization and its change: a comparative analysis of primary school textbooks/ *China Media Research*. <http://www.Thefreelibrary.com.Shanghai>.

A content analysis of primary school books in terms of teaching ethical, social and religious values

M. Bahrani

Abstract

The purpose of this study was to analyzing the content of the elementary school text books in terms of how to address the social, religious, and ethical concepts. This research has been done in the form of content analysis with the integrated approach (quantitative and qualitative), in which any book had been reviewed to identifying and enumerating target phrases, and then they have categorized in abstract frameworks. The sample includes 41 textbooks. From this analysis, 150 sub-categories were summed up and summarized in 18 general categories. By considering a phrase as a unit of analysis, and ignoring meaningless messages for children, such as not translated Arabic or Quranic messages, eventually 19571, concepts were conceived as understandable messages for children. Of them, 68.6% had religious content, 19.7% had moral, or social, politeness content, 4.8% had other messages related to social issues or population and society, and 3.2% had National content. The main volume of the extracted materials is related to the Quran's teaching books (34.6%) and Heavenly gifts (27.6%), which their content is generally religious and is devoted to Quranic readings in Quranic teaching books. Farsi and social books are ranked next. About 66% of the messages are in the original text and the rest are in the margin. Also, 79.3% of the messages are in written form and 20.7% are in visual form. The use of the target categories increases from the first to fifth grades and decreases slightly in the sixth grade. In the sixth grade textbooks, social, ethical and national content has been considered more than other grades. In addition, the examination of the educational process of the mentioned concepts does not indicate the developmental trend and purposeful growth during the academic grades.

Key Words: Religious, Ethical, Social, Content Analysis, Textbooks, Elementary Education.